

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

DJECA U CYBER PROSTORU – STANJE I PERSPEKTIVE

- MAGISTARSKI RAD -

Kandidat:

Velimir Oborina

715/II-SPS

Mentor:

Prof. dr. Bernard Harbaš

Sarajevo, septembar 2023.

SADRŽAJ

Uvod.....	4
I TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR RADA	8
1. Problem i predmet istraživanja	8
2. Naučni i društveni ciljevi istraživanja.....	8
2.1. Naučni ciljevi.....	8
2.2. Društveni ciljevi	9
3. Hipoteze i indikatori istraživanja	9
3.1. Generalna hipoteza istraživanja.....	10
3.2. Posebne hipoteze istraživanja.....	10
3.3. Sistem indikatora	10
4. Način istraživanja (paradigma, pristup ili metode istraživanja)	11
4.1. Osnovne metode	11
4.2. Opšte naučne metode.....	12
4.3. Metode prikupljanja podataka	12
4.4. Izvori podataka	12
4.5. Uzorak istraživanja	12
5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....	13
5.1. Naučna opravdanost istraživanja	13
5.2. Društvena opravdanost istraživanja.....	13
6. Kategorijalno pojmovni i terminološki sistem (kategorije i pojmovi i njihove važeće definicije)	14
II Naučna i druga saznanja o predmetu i temi istraživanja.....	19
1. Polazna naučna i druga saznanja o temi istraživanja	19
2. Fundamentalna naučna pitanja koja proizilaze iz obrade saznanja naučne teme	23

3. Koncept traganja za odgovorima i projekcija mogućih odgovora na evidentirana naučna pitanja (na fundamentalna pitanja).....	23
III Djeca u cyber prostoru.....	24
1. Rizična ponašanja.....	24
1.1. Elektroničko nasilje ili Cyberbullying.....	25
1.2. Ovisnost o internetu.....	27
1.3. Vrbovanje djece i mladih u cyber prostoru	29
1.4. Online prevare (krađa i zloupotreba identiteta).....	29
1.5. Online izazovi opasni po djecu i mlade.....	31
2. Online nastava.....	32
IV Stanje i perspektive preventivnih mjera i zaštite djece u cyber prostoru	33
1. MUP KS – Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo)	33
2. MOKS – Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo.....	35
V Analiza rezultata anketnog upitnika.....	36
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	59
LITERATURA	65
PRILOZI.....	68

Uvod

Razvoj čovječanstva i modernih tehnologija, doveo je do porasta broja korisnika interneta u svijetu. Broj korisnika interneta se povećava na dnevnoj razini, što je doprinjelo da se, ne samo, mnogi društveni problemi, nego i dešavanja generalno, prebacuju u novi prostor, cyber prostor. U Bosni i Hercegovini je, također, došlo do povećanja broja internet korisnika. U prilog tome nam govore rezultati ankete sprovedene od strane Regulatorne agencije za komunikacije (RAK), koji su pokazali, da je na samom kraju 2020. godine u Bosni i Hercegovini bilo ukupno 770.775 internet pretplatnika. Regulatorna Agencija za komunikacije procjenjuje, da je u istom razdoblju, neovisno o navedenom broju pretplatnika, broj korisnika interneta bio 3.336.591. Navedeni podaci, koji su javno dostupni i objavljeni, govore u prilog ogromnoj stopi korištenja interneta u BiH koja je za 2020. godinu iznosila 94,49% (RAK, 2021).

Iz svega navedenog, ne možemo da se ne zapitamo, da li su djeca uključena i da li ulaze u cyber prostor? Dovoljno je samo osvrnuti se oko sebe i možemo zaključiti, da je veliki broj djece zastupljen u gore navedenom broju korisnika i da čine veliki dio procenta svakodnevnih korisnika internet usluga. Djeca spadaju u najosjetljiviju kategoriju, a svakodnevno mnogo vremena provode u cyber prostoru. Danas se djeca rađaju u visokotehnološkom okruženju, tako da mnogi, još od ranog djetinjstva, koriste neke od informaciono-komunikacijskih tehnologija (IKT).

Internet pruža različite i velike mogućnosti svojim korisnicima i zbog toga je sigurno izuzetno privlačan, posebno djeci i mladima. Komunikacija koja se ostvaruje preko IKT-a i interneta omogućuje olakšanu i ubranu socijalizaciju, uz kontinuiranu komunikaciju, te ruši geografske granice, kada su u pitanju, ne samo, prijateljstva s vršnjacima po cijelom svijetu, nego i održavanje veza na daljinu. U isto vrijeme, internet i informatička tehnologija, na jednostavan, brz i lako dostupan način, omogućavaju korisnicima pristup edukativnim sadržajima. Upravo, zbog široke dostupnosti edukativnim sadržajima internet je postao neizostavan i svakodnevno neophodno potreban prostor za boravak, unutar kojeg korisnici mogu pronaći potrebne podatke i informacije, provjeriti saznanja koja imaju kroz različite oblike kvizova i testova, ispoljiti ličnu kreativnost u svakom obliku i što je u posljednje vrijeme jako korisno i korišteno, to je cyber prostor koji je pružio izuzetno dobre uslove i pokazao se kao izuzetno pogodan za online učenje.

Evidentan je problem, da s jedne strane, imamo djecu koja vrlo rano, gotovo od najranijeg uzrasta, postaju korisnici IKT-a i interneta, a s druge strane, mnogi roditelji u našoj zemlji, još uvijek, ili nisu dovoljni tehnološki opismenjeni ili ne znaju kako zaštititi dijete u cyber prostoru, kako

kontrolirati njegovo ponašanje i kako limitirati vrijeme koje dijete provodi u cyber prostoru. I roditelje i djecu je neophodno podučiti i osposobiti za korištenje sigurnog interneta uz kontrolu i ograničenje vremena provedenog u cyber prostoru. Svjedoci smo, da su u protekle tri-četiri godine djeca bila primorana provoditi jako puno vremena na internetu zbog online nastave koja je koristila različite platforme sa ciljem povećanja kvalitete naobrazbe. Zbog toga se vrijeme koje su djeca provodila u cyber prostoru dodatno povećalo u odnosu na ranije godine. Danas nije moguće zamisliti život nekog djeteta bez komunikacije putem IKT-a, u cyber prostoru, kroz razne društvene mreže, aplikacije, grupe, platforme, igrice i slično. Prema Livingstone i drugima, 93% djece životne dobi, između 9 i 16 godina, barem su jednom sedmično na internetu, a njih čak 60% su na internetu svaki dan ili skoro svaki dan. 58% djece pristupa internetu preko zajedničkog osobnog računara, a preko vlastitog računara njih 35%. 32% pristupa internetu spajajući se na televizor, a njih 31% preko mobilnih telefona, dok 26% pristupa internetu preko konzola za igranje (Livingstone, Haddon, Görzig, Ólafsson, 2011).

Neosporno je da djeca mogu imati veliki benefit boraveći u internet prostoru. Na internetu mogu pronaći mnogo zanimljivih i korisnih informacija, mogu mnogo toga naučiti i zabaviti se. Međutim, u tom virtualnom prostoru, vrebaju mnoge opasnosti, kojima se čak ni odrasli ne mogu oduprijeti a tek možemo zamisliti kakva je to opasnost za djecu, uzimajući u obzir njihovu znatiželju i istraživački poriv. Često ni odrasli ne razumiju koje su sve moguće opasnosti u cyber prostoru i kako se zaštititi, pa to ne možemo očekivati ni od djece, ali se mora učiniti sve kako bi ih osposobili i zaštitili u tom moru skrivenih opasnosti.

Djeca i mladi koriste Internet u razne svrhe, od traženja informacija za školske projekte do ćaskanja sa prijateljima. Oni vrlo dobro vladaju složenim programima i aplikacijama, povezuju se na Internet preko mobilnih telefona, tableta i drugih ručnih uređaja kao što su satovi, iPod Touch, čitači e-knjiga i gejmerske konzole.¹

Cyber prostor prevazilazi ograničenja vremena i prostora u svijetu globalizacije. Ograničenja u korištenju interneta je teško napraviti i odraslim, koji se smatraju osviještenim, opreznim i realnim i na osnovu svega možemo pokušati zamisliti, kolika opasnost vreba dječiju populaciju. Gotovo i sama ovisnost o internetu i nemogućnost kontroliranja vremena provedenog u cyber prostoru predstavljaju dovoljnu opasnost a posebno ako obratimo pažnju na opasnosti smještene unutar

¹ ITU, Measuring digital development. Facts and figures,2019.
<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>.

cyber prostora. Iz tog razloga jedna od najčešćih opasnosti su lažni profili i anonimnost koji otvaraju mogućnost raznim kriminalnim radnjama da kroz cyber prostor uđu u dom svakog djeteta. Kriminalne osobe i radnje su kroz cyber prostor jako blizu svakoj osobi a djetetu posebno, bez obzira iz kojeg dijela svijeta stiže prijetnja. Djeci prijete različiti oblici opasnosti, od kontaktiranja sa lažnih profila (nude im se „šarene laže“, predstavlja im se lažnim identitetima, lažna vršnjačka potpora), preko nagovaranja na različite oblike kupovine preko izuzetno vispreno napravljenih marketinških trikova i reklama na koje vrlo često „padaju“ i odrasli, uznemiravanja različitim, neprimjerenim sadržajima za njihovu dob, prijetećim porukama, različitim oblicima zlostavljanja, posebno vršnjačkog zlostavljanja, koje može ostaviti trajne posljedice ili čak imati loš ishod po dijete, pa sve do seksualnog nasilja i eksploatacije djece na internetu. Stanje djece u cyber prostoru je kompleksno i sveobuhvatno pitanje koje se odnosi na njihove online aktivnosti, izazove i potrebe u digitalnom dobu. Sa sve većom upotrebom interneta, društvenih medija i digitalnih tehnologija, djeca su sve više izložena uticaju online svijeta. U ovom radu ćemo istražiti ključne aspekte stanja djece u cyber prostoru, uključujući pozitivne i negativne strane, kao i mjere koje se preduzimaju kako bi se zaštitila njihova dobrobit. Kao i u svemu drugom u životu tako i u cyber prostoru možemo naći pozitivne i negativne aspekte. U pozitivne aspekte spadaju na prvom mjestu obrazovanje i pristup informacijama jer cyber prostor djeci pruža nevjerojatan pristup obrazovnim resursima i informacijama putem interneta. Oni mogu učiti o raznim temama, istraživati svijet i razvijati svoje vještine. Komunikacija i društvene veze su također pozitivan aspekt jer internet omogućava djeci da ostanu povezana sa svojim prijateljima i porodicom, posebno ako žive udaljeno. Društvene mreže pružaju platformu za izražavanje, komunikaciju i izgradnju odnosa. Djeca mogu koristiti digitalne medije da izraze svoju kreativnost kroz umjetnost, muziku, pisanje i video produkciju. Internet pruža platformu za dijeljenje njihovih talenata sa svijetom. Mlađa generacija raste uz tehnologiju i često postaje tehnički pismenija od starijih generacija. To može potaknuti inovacije i razvoj novih tehnoloških rješenja. U negativne aspekte spadaju cyberbulling, zloupotreba online sadržaja, online zavisnost, grooming i online prijetnje ali o negativnim aspektima i načinu zaštite detaljnije i opširnije ćemo pričati u poglavlju III ovog rada. Stanje djece u cyber prostoru je dinamično i zahtijeva pažnju, razumjevanje i napore kako bi se osigurala sigurnost i dobrobit najmlađih u digitalnom dobu. Otvorena komunikacija, obrazovanje i primjena sigurnosnih mjera igraju ključnu ulogu u zaštiti djece dok istražuju i koriste prednosti online svijeta.

Cilj ovog naučnog istraživanja se ogleda u procjeni stanja i perspektive djece u cyber prostoru. Vrlo značajno nam je bilo, prije svega, sagledati opasnosti s kojim se djeca susreću u cyber okruženju, istražiti koliko su svjesna prisutne opasnosti te uvidjeti koliko su spremna da zaštite sebe i svoj identitet. Smatramo da će ovo istraživanje, uz prikazane rezultate i zaključna razmatranja doprinjeti formiranju smjernica u vidu preporuka, kako djeci tako i odraslima (roditeljima, prosvjetnim radnicima ...), sa ciljem postizanja maksimalno moguće zaštite djece u cyber prostoru.

I TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR RADA

1. Problem i predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja su djeca u cyber prostoru. Značajno nam je bilo analizirati dječiju populaciju i prikazati ih kroz prizmu ponašanja, navika, rada, eventualnog uznemiravanja i izazova na internetu. Ispitivanjem predmeta istraživanja, uz utvrđivanje stanja i perspektiva, kada su u pitanju djeca u cyber prostoru, dolazimo i do samog problema ovog istraživanja. Problem istraživanja je bezbjednost djece u cyber prostoru. S ciljem preventivnog djelovanja, neophodno je postaviti smjernice za odabir programa i mjera zaštite djece od zloupotrebe u cyber prostoru, ne ovisno o tome sa koje strane se nalazi žrtva a sa koje počinitelj društveno neprihvatljivih oblika ponašanja.

Vremensko određenje predmeta istraživanja: Istraživanje ove teme je provedeno u vremenskom periodu od 2017. godine do 2023. godine.

Prostorno određenje predmeta istraživanja: Prostorno određenje obuhvata Kanton Sarajevo.

Disciplinarno određenje predmeta istraživanja: Istraživanje ima interdisciplinarni karakter.

2. Naučni i društveni ciljevi istraživanja

2.1. Naučni ciljevi

Cilj ovog istraživanja, kao i svakog drugog, je sticanje novih naučnih saznanja.

„Naučni ciljevi su zadati nivoi naučnog saznanja koji se namjeravaju ostvariti naučnim istraživanjem i koji će biti sadržani u rezultatima istraživanja.“ (Termiz, 2003:170).

Naučni cilj je da se, analizira stanje djece u cyber prostoru u Kantonu Sarajevo, u periodu 2017. godine do 2023 godine, te uzimajući u obzir rezultate analize sagledaju perspektive, odnosno, napravi adekvatan plan kako bi se unaprijedila prevencija zaštite djece u cyber prostoru. To bi dovelo do osnaživanja preventivnih mjera i koraka, a kroz naučne metode i tehnike, što bi dalo naučni značaj kako kroz samo istraživanje, tako i kroz zaključke i preporuke o unapređenju i jačanju prevencije zaštite djece u cyber prostoru, kao i donošenju i poštivanju akata vezanih za pravila ponašanja u cyber prostoru.

2.2. Društveni ciljevi

„Društveni ciljevi istraživanja nisu kodifikovani i klasifikovani iako oni predviđaju i obavezuju istraživanje da svojim rezultatom obezbijedi određenu svrsishodnost i društvenu, vannaučnu upotrebljivost bez obzira na njihov doprinos nauci.“(Termiz,2003:174).

Društveni cilj se iskazuje kroz uočavanje eventualnih propusta u dosadašnjem radu u prevenciji i zaštiti djece u cyber prostoru, kroz trenutno stanje i perspektive, te otklanjanju ili rješavanju tih propusta. To bi dovelo do boljeg i sigurnijeg odrastanja djece i mladih, a time i boljitka cijelog društva u cjelini. Važan društveni cilj je i podizanje svijesti cijelog društva o značaju zaštite i prevencije djece i mladih u cyber prostoru, stanju i perspektivama, te bi se kroz ovaj društveni cilj dovelo i do podizanja svijesti u društvu o ulozi i značaju vladinog i nevladinog sektora kada je riječ o upoznavanju djece i mladih o mogućnostima interneta s jedne strane i prijetnjama koje vrebaju djecu i mlade u cyber prostoru s druge strane.

Zadaci ovog istraživanja su:

- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri djeca koriste online okruženje, internet i društvene mreže;
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri djeca koriste cyber prostor za zabavu
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri djeca koriste cyber prostor za učenje;
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri su djeca upoznata sa opasnostima interneta i IKT-a.
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri su djeca zaštićena u cyber prostoru
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri su djeca svjesna rizika u cyber prostoru
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri su djeca sposobna da prepoznaju rizike u cyber prostoru i adekvatno reaguju kako bi se zaštitili
- ispitati i utvrditi da li, kako i u kojoj mjeri su djeca izložena online rizicima u cyber prostoru

3. Hipoteze i indikatori istraživanja

U ovom naučnom istraživanju, nezavisnu varijablu čine djeca u cyber prostoru, odnosno njihovo ponašanje i djelovanje u cyber prostoru. Osnaživanjem i radom na upoznavanju djece i mladih sa načinima čuvanja identiteta na internetu, preventivnom zaštitom od svih oblika uznemiravanja i nasilja nad djecom i mladim u cyber prostoru, moći će se djelovati na trenutno stanje i perspektive.

Zavisnu varijablu čini stanje djece u cyber prostoru, kao i perspektive do kojih bi se došlo preventivnim reagovanjem, djelovanjem preventivno, kako bi se unaprijedila zaštita djece u cyber prostoru.

3.1. Generalna hipoteza istraživanja

Imajući u vidu problem, predmet i ciljeve istraživanja, generalna hipoteza glasi:

Djeca svakodnevno koriste cyber prostor, te su jedna od najosjetljivijih skupina, nedovoljno upoznata sa opasnostima interneta i IKT-a, a trenutno stanje nije zadovoljavajuće kada se radi o zaštiti djece, niti se poduzimaju dovoljne preventivne mjere kako bi se zaštitila djeca u cyber prostoru.

3.2. Posebne hipoteze istraživanja

Posebne hipoteze su:

1. Djeca svakodnevno koriste online okruženje, internet i društvene mreže, kroz učenje i zabavu, te su jedna od najosjetljivijih skupina u cyber prostoru.
2. Korisnici interneta, posebno djeca, nedovoljno su upoznati sa opasnostima interneta i IKT-a.
3. Trenutno stanje kada se radi o zaštiti djece u cyber prostoru nije zadovoljavajuće, jer djeca ne znaju na koji način se mogu zaštititi i kako reagovati.
4. U zadnje vrijeme se pokušava preventivno djelovati kroz razne projekte, ali to još uvijek nije dovoljno, kako bi se zaštitila djeca u cyber prostoru.

3.3. Sistem indikatora

U našem naučnom istraživanju koristili smo deskriptivne indikatore.

Indikator I – (RAK, 2021)²

Indikator II – Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike – Save the Children³

Indikator III – Ponašanje i navike djece na internetu: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike – Save the Children⁴

Indikator IV – Izvještaj MOKS - Sigurnost i zaštita učenika MOKS (MOKS, 2023)⁵

² Rezultati ankete sprovedene od strane Regulatorne agencije za komunikacije, 2021.

^{3,4} Muratbegović, E., Vujović, S. *PONAŠANJE I NAVIKE DJECE NA INTERNETU: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike*. Save the Children in North West Balkans, Sarajevo, 2016.

⁵ Sigurnost i zaštita učenika MOKS, 2023. (<https://mo.ks.gov.ba/sigurnost-u-digitalnom-okruzenju>)

4. Način istraživanja (paradigma, pristup ili metode istraživanja)

Tip istraživanja na temu “Djeca u cyber prostoru – stanje i perspektive“ je pretežno empirijsko istraživanje, a njegove empirijske manifestacije su:

- postojeći propisi koji reguliraju prava djece
- postojeći akti i propisi koji reguliraju mjere prevencije zaštite djece na internetu
- iskazi osoba koje kroz anketni upitnik daju svoj subjektivan doživljaj njihove zaštite i ugroženosti u cyber prostoru

Zbog jednog vremenskog odsječka ovo istraživanje je transferzalno. Također, ovo istraživanje je i aktualno, pretežno heurističko, prognostičko, te akciono jer ima za cilj rješavanje konkretnog problema.

Pristup istraživanju je integralno-sintetički, pri čemu se posebno ne favorizuje niti jedan teorijsko-metodički pravac, već se oni tretiraju i imaju status ravnopravnih u polazištu pristupa naučnom istraživanju.

4.1. Osnovne metode

Osnovne metode u ovom istraživanju su sveobuhvatno korištene a u njih spadaju analiza, apstrakcija, dedukcija, sinteza, konkretizacija, generalizacija, indukcija, s tim da je istraživanje najviše bazirano na analizi, apstrakciji, generalizaciji i indukciji.

Prikupljanje podataka o predmetu istraživanja je bilo neophodno, a isto je urađeno u skladu s ciljevima istraživanja, kako bi se nakon obrade podataka mogla uraditi analiza.

4.2. Opšte naučne metode

Opšte naučne metode koje se primjenjuju u ovom istraživanju su statistička metoda, hipotetičko-deduktivna i komparativna.

Statistički metod se primjenjuje u našem istraživanju jer se direktno traže određena prebrojavanja-kvantifikacija i kvantifikativni iskazi, počev od toga, kako se koji učenik izjasnio u anketnom upitniku, koliko je u % svaki učenik npr. imao neugodnosti u cyber prostoru i sl. Bitno je da smo odredili:

- svaka pojava ima svoj sadržaj i formu, odnosno svoj kvalitet i kvantitet, tako da možemo izraziti zastupljenost neprijatnih dešavanja djece ispitanika u cyber prostoru.

- svaki izraženi kvantitet sadrži i određeni kvalitet, tako da kvantitet zastupljenosti zaštite do kvaliteta u djelovanju preventivnih mjera zaštite djece u cyber prostoru.

U našem istraživanju, statistički metod je veoma ekonomičan i produktivan jer nam konkretno daje rezultate koje možemo mjeriti statističkim pravilnostima i zakonima.

Hipotetičko – deduktivni metod se primjenjuje u našem istraživanju jer naše istraživanje neće dati konačna saznanja, već su naša saznanja i spoznaje razvojne, dinamične i zavise od mnogo uvjeta i događanja. Bitno za ovaj metod u našem istraživanju je da ga posmatramo kroz spoznajne stavove koji mogu da glase:”najčešće je..” , ili “uglavnom je...”, a koji imaju neka svojstva aksioma, odnosno teorema.

4.3. Metode prikupljanja podataka

Metode prikupljanja podataka koje će se koristiti u našem istraživanju su ispitivanje, posmatranje i metod analize (sadržaja) dokumenata.

Metoda ispitivanja – istraživačka tehnika anketa.

Metoda posmatranja – posmatranje uključenosti i prisutnosti djece na društvenim mrežama.

Instrument – anketni upitnici, protokoli sistematskog posmatranja, skale procjene (deskriptivne, grafičke i numeričke).

Metoda analize sadržaja dokumenta – varijanta kvalitativne analize sadržaja dokumenta

4.4. Izvori podataka

Empirijski – empirijski izvori podataka su djeca koja su učestvovala u anketnim upitnicima.

Naučni (teorijski dokumenti) – dokumenti koji na bilo koji način doprinose o saznanjima o stanju i perspektivama djece u cyber prostoru; naučna i stručna djela vezana za ovu tematiku; izvještaji koje smo dobili nakon ispitivanja djece.

4.5. Uzorak istraživanja

Istraživanje je rađeno kroz online upitnik, koji su prosljedile škole, na uzorku od 100 učenika osnovnih i srednjih škola na području Kantona Sarajevo.

5. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

5.1. Naučna opravdanost istraživanja

Naučna opravdanost ovog istraživanja ogleda se u njegovom naučnom značaju, odnosno da se naučnim metodama i tehnikama istraži uočena pojava i da se doprinese poboljšanju stanja i osnaživanju perspektive zaštite djece u cyber prostoru.

Neposredan naučni doprinos bio bi u tome da se konkretno uvide propusti u dosadašnjem stanju zaštite djece na internetu i IKT-u. Posredan naučni doprinos vidi se u otvaranju mogućnosti novih istraživanja u cilju poboljšanja sigurnosti djece u cyber prostoru. Uz sve nabrojano, moramo istaknuti i važnu komponentu koja naučno opravdava naše istraživanje, a to je da se kroz ovo istraživanje vršila i provjera i usavršavanje metoda istraživanja, metodološko teorijskih postupaka, izbora metoda, te primjene instrumentarija istraživanja.

Ovo istraživanje će kao rezultat prvenstveno dati naučno saznanje o predmetu istraživanja, kao i neposrednu primjenu naučnog saznanja u procesima koji će promijeniti trenutno stanje kada su u pitanju djeca u cyber prostoru. Rezultati istraživanja mogu dati polazne smjernice za kurikularnu reformu informatike i dopune nastavnih planova i programa kroz sadržaje koji pomažu djeci da nauče kako se zaštititi u cyber prostoru i kako koristiti sigurni internet. Dopriniće rješavanju problema nedovoljne informatičke pismenosti, odnosno dati smjernice i strategije za ublažavanje i otklanjanje problema ugroženosti i zloupotrebe djece na internetu i IKT-u.

5.2. Društvena opravdanost istraživanja

Društvena opravdanost ovog istraživanja je prvenstveno naučno saznanje o predmetu istraživanja, kao i neposredna primjena naučnog saznanja u procesima koji će promijeniti i poboljšati trenutno stanje kada su u pitanju djeca u cyber prostoru. Ovo istraživanje će dati dugoročan doprinos društvu, jer će ukazati na nedostatke dosadašnjeg pristupa zaštite dječije populacije u cyber prostoru, potaknuti na razmišljanje o prikazanim nedostacima i eventualno, ponuditi rješenja za društveni problem vršnjačkog nasilja, nasilja nad djecom, te problema zloupotrebe djece u cyber prostoru. Rješavanjem problema sigurnosti i zaštite djece u cyber prostoru, rješava se izuzetno važan društveni problem.

6. Kategorijalno pojmovni i terminološki sistem

Potreba za definisanjem kategorijalno pojmovnog sistema pojmova koji proizilaze iz teme, osigurava teorijsku osnovu za ovo istraživanje. Definisaćemo i uraditi pojmovnu analizu sljedećih pojmova:

- *Cyber prostor*
- *Internet*
- *Informaciono-komunikacione tehnologije – IKT*
- *Zaštita djece na internetu*
- *Društvene mreže i popularne aplikacije*
- *Međuvršnjačko nasilje*
- *Eksploatacija djece na internetu*

1. *Cyber prostor*

Prema Cambridge Dictionary riječ cyber definira se kao prefiks koji opisuje pojavu koja uključuje, koristi ili se povezuje s računarima, posebno s internetom (Cambridge Dictionary, 2021). Termin cyber-prostor (eng.cyberspace) prvi koristi autor romana naučne fantastike William Gibson u svom romanu Neuromancer iz 1984. u kojem opisuje okruženje u kojem „hakeri“ vrše određene radnje. Nakon publikacije ovog romana, pojam cyber-prostor je prilagođen i korišten na razne načine, od kojih se svi u manjoj ili većoj mjeri odnose na komunikacijsku tehnologiju te virtualnu stvarnost (Chawki, 2005).

Yar definira cyber-prostor kao novo i prepoznatljivo društveno okruženje koje se sa svojom vlastitom ontološkom i epistemološkom strukturom, interakcijskim oblicima, ulogama, pravilima, ograničenjima i mogućnostima razlikuje od „stvarnog“ ili „fizičkog“ prostora. (Yar, 2006.)

2. *Internet*

Muratbegović i drugi, kratko definiraju pojam interneta kao svjetski sistem umreženih računarskih mreža koji je transformisao način na koji funkcionišu komunikacioni sistemi (Muratbegović, Hasanović, Zečević, Rizvo, Efendić, 2017).

3. *Informaciono-komunikacione tehnologije – IKT*

Za novonastalu spregu mikroelektronike, računalne tehnologije i telekomunikacija počeo se s vremenom upotrebljavati naziv *informacijska tehnologija* (skr. *IT*), a u najnovije doba i naziv informacijska i komunikacijska tehnologija (engl. *Information and Communications Technology, ICT*).⁶

Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) odnosi se na svu tehnologiju koja se koristi za rukovanje telekomunikacijama, radiodifuznim medijima, inteligentnim sustavima upravljanja zgradama, audiovizualnim sustavima za obradu i prijenos, te mrežnim upravljačkim i nadzornim funkcijama. Iako se IKT često smatra proširenim sinonimom za informacijsku tehnologiju (IT), njegov je opseg mnogo širi.⁷

4. *Zaštita djece na internetu*

Zaštita djece i mladih zajednička je odgovornost i uloga svih relevantnih interesnih strana. Vrlo je važno potruditi se i na adekvatan način osigurati održivu budućnost za sve. Kako bi se to dogodilo, kreatori politika, industrija, roditelji, skrbnici, edukatori i druge interesne strane, moraju osigurati da djeca i mladi mogu ostvariti svoj potencijal - na internetu i izvan njega. Iako ne postoji univerzalna definicija zaštite djece na internetu, ona ima za cilj cjelovit pristup izgradnji sigurnih, prikladnih za sve uzraste, inkluzivnih i participativnih digitalnih prostora za djecu i mlade, koje karakteriziraju:

- reagiranje, potpora i samopomoć u slučaju suočavanja s prijetnjom;
- sprječavanje štete;
- dinamična ravnoteža između osiguranja zaštite i pružanja mogućnosti djeci da budu digitalni građani;
- podržavanje prava i odgovornosti i djece i društva (ITU, International Telecommunication Union, Ombudsmen BiH, 2020).

OSCE navodi direktnu vezu između zaštite i prevencije, odnosno strateškog okvira djelovanja. Zaštita od globalne opasnosti treba da bude sveobuhvatna i usklađena. Da bi se osigurala usklađenost djelovanja, neophodno je imati strateški okvir. Strateški okvir za cyber sigurnost daje smjernice djelovanja svim akterima, te uključuje i administrativne i tehničke aspekte cyber zaštite,

⁶ Informacijska i komunikacijska tehnologija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 5. 5. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27406>>.

⁷ <https://hr.theastrologypage.com/information-communications-technology> Pristupljeno 5.5.2022.

definiše viziju i ciljeve koji se njegovom provedbom ostvaruju. Na osnovu smjernica za strateški okvir i neophodnih budućih izvedenih strategija moguće je kreirati usklađene akcijske planove, čijom provedbom će se ostvariti zacrtani ciljevi, odnosno smanjiti rizik po cyber sigurnost (OSCE, 2019).

Prevenција – predusretnuće, predusretanje, prethodna zaštita, sprečavanje, izbjegavanje unaprijed (Klaić, 1972).

5. Društvena mreža i popularne aplikacije

Prema Muratbegović i drugima, društvena mreža je vrsta internetskog servisa, koji se najčešće javlja u obliku platforme, prozora ili web stranice. To je internetski prostor, koji služi za međusobno povezivanje korisnika na kojem možete kreirati svoj profil, uređivati ga, komunicirati sa poznanicima (ali i strancima), dijeliti sadržaj, te se oglašavati, komentarisati, reklamirati, ukoliko imate svoju firmu ili marketing agenciju. Danas postoje stotine ovakvih servisa, a među najpoznatijima su: Facebook, Twitter i Instagram (Muratbegović, Hasanović, Zečević, Rizvo, Efendić, 2017).

6. Međuvršnjačko nasilje

Međuvršnjačko nasilje posebno je izraženo zadnjih decenija, a sama pojava interneta i mogućnosti anonimnog vršenja nasilja doprinijeli su ekspanziji istog. Problem koji je prisutan od najranijeg uzrasta djece u osnovnim školama, pa sve do fakulteta, definitivno je predmet izučavanja mnogih naučnih disciplina, okruglih stolova, strategija i dr.

Prema Muratbegoviću i drugima, međuvršnjačko nasilje putem interneta uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvrijedljivih komentara. Vršnjačko nasilje može uključivati i slanje okrutnih, zlobnih, ponekad čak i prijetećih poruka, a uz sve navedeno može se uključiti i kreiranje internetskih stranica koje sadrže priče, crteže, slike i šale na račun vršnjaka, što se pokazalo naročito prisutno kako u svijetu tako i u BiH. Ovakav oblik vršnjačkog nasilja bio je vrlo prisutan, u nemilim događajima koji su se desili prethodnih godina (Muratbegović, Hasanović, Zečević, Rizvo, Efendić, 2017).

7. Eksploatacija djece na internetu

Eksploatacija djece na internetu, putem informaciono-komunikacijskih tehnologija, podrazumijeva uznemiravanje, iskorištavanje, zloupotrebu, nasilje, zlostavljanje djece od strane vršnjaka ili odraslih osoba, a kroz nametanje neprimjerenih sadržaja, slanje raznih neprimjerenih poruka (često eksplicitnih – sexting), vrbovanje za ilegalne radnje (grooming), virtualno zlostavljanje (cyber-bulling) i druge vrste nasilja i eksploatacije koje ugrožavaju prava djeteta.

Vrbovanje, poznato kao grooming, je radnja koja se vrši preko interneta ili mobitela, u kojoj se djeca potiču da učestvuju u seksualnim interakcijama pri čemu su vrlo često izložena neželjenim pornografskim sadržajima. Svrha vrbovanja je da se napravi žrtva. To podrazumijeva odabir žrtve, provjeru da li ta osoba može sarađivati u seksualnom zlostavljanju uslijed neravnoteže moći i prisile. Vrbovanjem se potencijalna žrtva dovodi u stanje u kojem će joj biti dovoljno ugodno u blizini prestupnika, u kojem može biti nasamo sa prestupnikom, i koja može, nakon zlostavljanja, čuvati takvo ponašanje u tajnosti (ENISA, 2011).

Slanje neprimjerenih sadržaja ili sexting podrazumijeva slanje neprimjerenih poruka, često eksplicitnih seksualnih tekstualnih poruka, slika, snimaka, preko IKT-a, putem SMS-a (tekstualnih poruka), MMS-a (slikovnih poruka), e-maila, Facebooka, Instagrama i drugih društvenih mreža i virtualnih soba za razgovor (chat rooms). Sexting (predstavlja kombinaciju pojmova seks i tekstualne poruke) se definira kao akt slanja ili postavljanja seksualno eksplicitnih fotografija putem mobilnog telefona ili interneta. Ovo ponašanje je u skorije vrijeme bilo predmetom vrlo intenzivnog medijskog spekuliranja zahvaljujući statistikama koje ukazuju na učestalo prisustvo ovakvog ponašanja kod mladih, i pravnim slučajevima koji su proizašli iz primjera sexting-a (FOSI, Family Online Safety Institute's, 2021).

Virtualno zlostavljanje (cyber-bullying) nastaje kada osoba ili grupa osoba koristi internet, mobilne telefone, virtualne igrice ili neku drugu vrstu digitalne tehnologije da bi se napravila prijetnja, zadirkivanje, uzrujavanje ili ponižavanje neke druge osobu (FOSI, Family Online Safety Institute's, 2021).

Seksualno ucjenjivanje ili sextortion je kovanica nastala od dvije engleske riječi: sex (seks) i extortion (ucjena, iznuđivanje), a podrazumijeva da počinitelj koji posjeduje sporne sadržaje (fotografije, video materijali, audio materijali) prijeti svojoj žrtvi da će podijeliti te sadržaje javno, na društvenim mrežama i na taj način kompromitirati, osramotiti, ismijati osobu u društvu. Ovakva dešavanja su primjećena i registrirana u svim segmentima života. Prema Muratbegović i drugima,

sextortion je oblik seksualnog iskorištavanja i prinuđivanja na seksualne usluge od žrtve (Muratbegović, Hasanović, Zečević, Rizvo, Efendić, 2017). Pojam sextortion se najčešće odnosi na iskorištavanje djece, radi pravljenja dječje pornografije, pedofilskih sadržaja, pa čak i kroz sam seksualni čin, a sve putem ucjena i prijetnji zbog posjedovanja nekih seksualnih, spornih, sadržaja. Taylor i Quayle naglašavaju da internet igra značajnu psihološku ulogu prilikom razvoja i širenja tržišta dječje pornografije, a ne samo da služi kao sredstvo distribucije. Prema ovim autorima, postoji sve više dokaza da internet olakšava razvoj seksualnog interesa za djecu kod odraslih, ne samo uz pomoć dječje pornografije, već kroz stvaranje različitih sajtova, podržavajućeg konteksta za ovakva ponašanja, te stvaranje prilika u cyber prostoru za anonimno komuniciranje s djecom (Taylor i Quayle, 2003).

Seksualno ucjenjivanje, iznuđivanje i uznemiravanje se opisuje kao „ucjenjivanje lica uz pomoć vlastitih slika, audio ili video zapisa tog lica, kako bi se od istog iznudile seksualne usluge, novac ili druge koristi pod prijetnjom dijeljenja materijala mimo pristanka prikazanog lica (npr. objavljivanje slika na društvenim mrežama) (Save the Children, UNICEF i Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, 2016).

II NAUČNA I DRUGA SAZNAJNA O PREDMETU I TEMI ISTRAŽIVANJA

1. Polazna naučna i druga saznanja o temi istraživanja

Problemi djece u cyber prostoru, zaštite djece na internetu (ITU, Međunarodna unija za telekomunikacije, 2020), eksploatacije djece na internetu (Save the Children, 2013), ponašanje i navike djece na internetu (Muratbegović i Vujović, 2016.), cyber kriminalitet (Clough, 2010.), samo je dio tema kojima se već bavilo više autora, u više navrata, navodeći probleme i dajući smjernice za postupanje kada je riječ o ugroženosti djece i nasilju nad njima u cyber okruženju.

Ove smjernice su sačinjene u okviru inicijative za zaštitu djece na mreži (COP), kao dio ITU-ovog globalnog plana sajber bezbjednosti⁸, s ciljem uspostavljanja osnove za bezbjedan i siguran sajber-svijet i to ne samo za dječiju populaciju, nego i za današnju omladinu, odrasle kao i za sve buduće generacije. Ove se smjernice fokusiraju na dječiju populaciju sa posebnim akcentom na djecu koja pripadaju vulnerabilnim kategorijama. Pod ovom kategorijom se posebno misli na djecu sa posebnim potrebama, na djecu migrante, na djecu s autizmom i na djecu sa nekim od oblika invaliditeta.

Smjernice za pomoć su zamišljene kao nacrt koji se može prilagoditi i koristiti na način koji je u skladu s nacionalnim ili lokalnim običajima i zakonima i koji će se baviti problemima koji mogu uticati na svu djecu i mlade ispod 18 godina starosti (ITU, Međunarodne telekomunikacione unije, 2020).

Obezbjedenje i očuvanje sigurnosti djece na internetu, više nego ikad prije, traži zajednički i koordinirani međunarodni odgovor, zahtijevajući aktivno uključivanje i potporu velikog broja interesnih strana - od interesnih strana u industriji, uključujući platforme privatnog sektora, pružatelja usluga i mrežnih operatera, do vlada i civilnog društva.

Prepoznavši to, 2018. godine države članice ITU-a zatražile su nešto više od pravodobnog osvježavanja Smjernica za zaštitu djece na internetu, što je, s vremena na vrijeme, bilo rađeno u prošlosti. Umjesto toga, ove nove, revidirane, smjernice iznova su osmišljene, ponovo napisane i drugačije oblikovane i prilagođene tako, kako bi odražavale i pokazale vrlo značajne pomake u digitalnom krajoliku u kojem se djeca nalaze (ITU, Međunarodna unija za telekomunikacije, 2020).

⁸ ITU, *Global Cybersecurity Agenda (GCA)*, 2020. <https://www.itu.int/en/action/cybersecurity/Pages/gca.aspx>.

Kako navodi Muratbegović i drugi, danas zasigurno možemo konstatovati da su dječije kompetencije u digitalnom okruženju važna sastavnica općih i generičkih kompetencija potreba savremenog društva. Vrlo je pohvalno i potrebno rano računarsko i internetsko opismenjavanje djece i omladine. Ali, s toga je logično očekivati i porast problema u tom području digitalnog okruženja djeteta. Nije uvijek lako poštovati granicu između korisne upotrebe računarskih tehnologija i interneta, gdje znanje i visprenost imaju i pokazuju svoju aplikativnu vrijednost i štetna upotreba znanja i visprenosti s ciljem okorištavanja ili nanošenja štete drugima. Najčešći propratni efekat računarskog opismenjavanja djece te razvoja novih oblika komunikacija među djecom i sa djecom u digitalnom okruženju danas se ogleda u različitim oblicima nasilja. Te vrste nasilja se mogu interpretirati u okvirima dviju usko povezanih pojava: virtuelizacije djetinjstva i zahtjeva za informatičkom pismenosti djece (ali i odraslih) (Muratbegović, Hasanović, Zečević, Rizvo, Efendić, 2017).

Inicijativa o zaštiti djece na internetu (COP) pokrenuta je u decembru 2008. godine kao međunarodna inicijativa s više interesnih strana od strane Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU) kako bi donijeli niz mjera i rezolucija koje mogle bi odgovoriti na mnogobrojne izazove koje pred čovječanstvo postavlja brzi razvitak IKT i posebno u tom segmentu, odgovoriti na izazove zaštite djece koje ovaj razvitak IKT u sebi donosi. Cilj ove inicijative je prije svega okupiti partnere iz svih sektora globalne zajednice kako bi se stvorilo sigurno internetsko iskustvo s puno mogućnosti za svu djecu širom svijeta.

Naime, Konferencija opunomoćenika Međunarodne unije za telekomunikacije održana je u Dubaiju 2018. godine i samo je potvrdila važnost inicijative zaštite djece na internetu priznavši je kao platformu za podizanje svijesti, razmjenu najboljih praksi i pružanje pomoći i potpore državama članicama, posebno zemljama koje su u razvoju, koje su i u samom razvoju i primjeni razvojnih puteva za zaštitu djece na internetu. Ova konferencija je prepoznala i važnost zaštite djece na internetu u okviru UN Konvencije o pravima djeteta i drugih ugovora o ljudskim pravima podstičući suradnju između svih interesnih strana uključenih u zaštitu djece na internetu (ITU, Međunarodna unija za telekomunikacije, 2020).

Generacije osoba rođenih nakon 1980-tih godina počinju da se u svakodnevnicu susreću sa modernim tehnologijama. Ipak, danas se posebna pažnja posvećuje generaciji čiji su sastavni dio života tehnološki uređaji, generaciji koja se rađa i odrasta u visoko tehnološkom okruženju i s time se često posmatra kao generacija koja je bukvalno zavisna o tehnologiji i internetu (Muratbegović

i Vujović, 2016.). Također, urađene su brojne studije te objavljeni rezultati ispitivanja brojnih naučnih radova koji se bave različitim oblicima rizičnih ponašanja djece i mladih u virtualnom okruženju. Jedno od istraživanja, primjećenog problema i vrebajuće opasnosti, napravio je i UNESCO. Prema UNESCO-ovom izvještaju problemi u cyber prostoru i zloupotreba IKT-a postaju globalni problem, te je donesena preporuka o istraživanjima digitalnog razvoja posebno u zemljama u razvoju, a u preporukama su izdvojena djeca i mladi, koji su prepoznati kao najugroženija skupina (UNESCO, 2015).

Problem se sagledavao sa različitih aspekata i pokušavao se naći početak problema kako bi se iskoristio kao potencijalna smjernica rješenja. Tako su se, kao polazno saznanje, radile studije koje su ispitivale i radovi koji su analizirali prosječnu dob djece koja koriste alate moderne tehnologije i pomoću njih ulaze u svijet interneta i cyber prostora. Međunarodna studija EU-a – Kids Online, provedena je 2010. godine u 25 europskih zemalja. Prema Livingston i drugima, koji su predstavili rezultate ove studije, učestvovalo je 25142 djece i proučavani su online internetski rizici za djecu koja borave u internetskom prostoru. Također su predstavili rezultate koje su dobili pomoću anketnog upitnika, a pitanja u upitniku su se odnosila na dužinu provedenog vremena na internetu, tačnije u internetskom prostoru i pristupačnost i dostupnost IKT-a uređaja koju djeca imaju na raspolaganju i preko kojih se povezuju na internet te omogućavaju sebi boravak u internetskom, cyber prostoru (Livingstone, Haddon, Görzig i Ólafsson, 2013). Prema objavljenim rezultatima Davis i Jamesa, koji su radili istraživanje na ispitivanom uzorku od 42 djece, koji su pripadali dobnoj skupini od 11 do 14 godina, 95% djece prilikom pristupa i ulaska u cyber prostor, ne koriste potpunu identifikaciju na internetu (Davis i James, 2013).

Velki i sur. su objavili rezultate studije u okviru koje su ispitivali problematiku rizičnoga ponašanja korisnika interneta a fokus im je bio teenage populacija djece, tačnije djeca srednjoškolskog uzrasta. Ispitivanje su proveli na ispitivanom uzorku od 355 učenika. Podatke prikupljaju na osnovu Upitnikom znanja i rizičnog ponašanja korisnika informacijskog sustava (UZPK) prilagođenog za srednjoškolce i dolaze do zabrinjavajućih otkrića vezanih za sigurnost djece na internetu (Velki, Šolić, Gorjanac i Nenadić, 2017).

Neophodno je učiniti sve kako bi se smanjili rizici u cyber prostoru, a istodobno omogućilo većem broju djece i mladih da koriste pogodnosti interneta i IKT-a, Prema tome, državne institucije, civilno društvo, lokalne zajednice, međunarodne organizacije i kompanije koje se bave IKT

moraju se udružiti u zajedničkoj borbi ka istom cilju. Potrebni su dobri kreatori politika kako bi se postigao međunarodni cilj da djeca budu zaštićena i sigurna na internetu.

Kako bi odgovorila na izazove koje postavlja brzi razvitak IKT i izazove zaštite djece koje on donosi, u decembru 2008. godine Inicijativa o zaštiti djece na internetu (COP) pokrenuta je kao međunarodna inicijativa s više interesnih strana od strane Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU). Cilj ove inicijative je okupiti partnere iz svih sektora globalne zajednice kako bi stvorili sigurno internetsko iskustvo s puno mogućnosti za djecu diljem svijeta. Štoviše, Konferencija opunomoćenika Međunarodne unije za telekomunikacije održana u Dubaiju 2018. godine potvrdila je važnost inicijative zaštite djece na internetu priznavši je kao platformu za podizanje svijesti, razmjenu najboljih praksi i pružanje pomoći i potpore državama članicama, posebice zemljama u razvitku, u razvitku i primjeni razvojnih puteva za zaštitu djece na internetu. Također je prepoznala važnost zaštite djece na internetu u okviru UN Konvencije o pravima djeteta i drugih ugovora o ljudskim pravima podstičući suradnju između svih interesnih strana uključenih u zaštitu djece na internetu (ITU, Međunarodna unija za telekomunikacije, 2020).

Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju o kibernetičkom kriminalu u Budimpešti, 23. novembra 2001. godine, čime jedna od članica, uviđajući važnost intenziviranja suradnje sa drugim državama članicama Konvencije. Države članice su:

- Uvjerene u potrebu da se vodi, prioritarno, zajednička kaznena politika usmjerena ka zaštiti društva od kiber-kriminala, naročito putem usvajanja odgovarajućeg zakonodavstva i poboljšanja međunarodne saradnje;
- Svjesne dubokih promjena nastalih digitalizacijom, konvergencijom i stalnom globalizacijom kompjuterskih mreža;
- Zabrinute rizikom da bi kompjuterske mreže i elektronski sistemi mogli biti korišteni za činjenje krivičnih djela, te da bi dokazi o tim djelima mogli biti sačuvani i prenošeni putem tih mreža;
- Priznavajući potrebu za saradnjom između država i privatne industrije u borbi protiv kiberkriminala i potrebu za zaštitom legitimnih interesa povezanih sa razvojem kompjuterskih tehnologija;
- Procjenjujući da dobro vođena borba protiv kibernetičkog kriminala zahtijeva brzu i efikasnu međunarodnu saradnju u krivičnoj oblasti;

- Uvjerene da je ova Konvencija neophodna radi sprečavanja djela koja narušavaju povjerljivost, integritet i dostupnost kompjuterskih sistema, mreža i podataka, kao i sprečavanje zloupotrebe tih sistema, mreža i podataka, osiguravajući usvajanje ovlasti dovoljnih da bi se omogućila efikasna borba protiv tih krivičnih djela, olakšavajući njihovo otkrivanje, istragu i gonjenje, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom nivou, i predviđajući materijalne odredbe u cilju brže i povjerljivije međunarodne saradnje (Odluka PS BiH br. 274/06 , 2006)

Postoje mnoge publikacije, te se sva naučna i druga saznanja mogu koristiti u ovom naučnom istraživanju.

2. Fundamentalna naučna pitanja koja proizilaze iz obrade saznanja naučne teme

Jedno od fundamentalnih naučnih pitanja koje proizilazi iz obrade ove naučne teme je prije svega koje bi bilo adekvatno znanje, neophodno za podizanje svijesti korisnika o svim mogućim opasnostima u cyber prostoru i kako doći do toga, posebno kada govorimo o djeci kao korisnicima IKT-a. Zbog toga je nužno educirati sve korisnike IKT-a i preventivno djelovati kako bi se upoznali i upozorili na postojeće i eventualno nove opasnosti u cyber prostoru. Pitanje je da li se do sada radilo dovoljno kada je riječ o prevenciji djece u cyber prostoru. Od kojih sve faktora zavisi kakvo i koliko će biti preventivno djelovanje, te kako i na koji način doći do osnaživanja djece u cyber prostoru. Pitanje koje se istovremeno nameće jeste, kako, na koji način, kroz koje institucije, osposobiti i osnažiti djecu da se samostalno znaju i mogu zaštititi u cyber prostoru, da adekvatno koriste IKT i sigurni internet.

3. Koncept traganja za odgovorima i projekcija mogućih odgovora na evidentirana naučna pitanja

Kao koncept traganja za odgovorima nameće se istraživanje koje bi trebalo ostvariti kroz anketne upitnike sa djecom, sa mladim osobama koje još nisu stekle punoljetstvo, ali i oslanjanjem na prethodna istraživanja ove pojave. Mogući odgovori na fundamentalna pitanja svakako da su sadržani u mnogim dokumentima koji se bave raznim oblicima kriminaliteta u cyber prostoru, rizičnim ponašanjima djece, zaštitom djece, kao i izazovima modernog doba i IKT-a, ali se neki od odgovora mogu pronaći i u navedenoj literaturi.

III DJECA U CYBER PROSTORU

1. Rizična ponašanja

Živimo u doba modernih informacionih tehnologija i interneta, koje se svakodnevno usavršavaju i postalo je gotovo nemoguće zamisliti svakodnevnicu, život i rad bez računara, mobitela ili tableta. Od aprila 2020. godine, pojavom „Covid perioda“, svi učenici, kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini su prešli na online oblik nastavnog procesa, čime se povećava njihovo korištenje IKT-a, odnosno vrijeme koje provode u cyber prostoru, ujedno je došlo i do povećanja njihovih vještina u rukovanju informacionim tehnologijama a sa time se povećala i mogućnost susretanja sa opasnostima koje vrebaju u tom internetskom, cyber okruženju. Najraširenije i najučestalije korištene društvene mreže među djecom i mladima su Facebook, Instagram i Tik Tok, gdje nerijetko susreću nepoznate osobe, prate ih svakodnevno, kasnije upoznaju i komuniciraju sa osobama iz virtualnog svijeta. Djeca i mladi vrlo često, osobe sa kojima komuniciraju i koje ne poznaju iz svog realnog okruženja, čak ne znaju ni da li se radi o istinitim osobama, prihvataju u svoju svakodnevnicu te se time dodatno povećavaju rizici. U tradicionalnom načinu komuniciranja djeci i mladima je uvijek skretana pažnja od strane roditelja, da ne ulaze u konverzaciju sa nepoznatim osobama na ulici, međutim u sferi virtuelne komunikacije djeca i mladi nisu u mogućnosti povući paralelu i uvidjeti da komunikacija sa nepoznatom osobom u cyber prostoru nosi jednaku opasnost, ako ne i veću, kao komunikacija sa nepoznatim osobama koje slučajno susreću na ulici.

Prema Bašiću, rizična ponašanja određuju se kao opasnosti ili negativni ishodi u području zdravlja, psihosocijalnog i kognitivnog funkcioniranja djece i mladih koji se nastavljaju i u odraslosti, odnosno za djecu koja iskazuju rizična ponašanja postoji rizik u preuzimanju odgovornosti u periodu odraslosti (Bašić, 2009). Razmatrajući rizična ponašanja, prema Bašiću, možemo reći da su rizična ponašanja djece i mladih u cyber prostoru sve one negativne aktivnosti, odnosno opasnosti koje vrebaju djecu i mlade i koje mogu imati po njih bilo kakav negativan ishod.

Vejmelka, Strabić i Jazvo smatraju da izloženost online rizicima može imati razne dugotrajne negativne posljedice za svaku i potpuno zrelu i odraslu osobu, a posebno za djecu i mlade, te naglasak stavljaju na važnost, prije svega, razumijevanja ponašanja i interakcije mladih u cyber prostoru, a sve s ciljem osmišljavanja dobrih strategija prevencije, te prepoznavanja i pomoći online rizičnih ponašanja (Vejmelka, Strabić i Jazvo, 2017).

Što se tiče oblika rizičnih ponašanja u virtualnom okruženju, prisutni su i prekomjerna upotreba interneta, koja je skoro uvijek povezana i s problemom roditeljske teškoće kako u kontroli kontaktiranog sadržaja tako i u postavljanju vremenskih granica upotrebe IKT-a i interneta od strane djece i mladih, te raznih iskustava uznemiravanja, ucjenjivanja, iznuđivanja i nasilja u virtualnom okruženju doživljenih od nekog oblika elektroničkog nasilja ili izlaganja djece i mladih ili njihovog sudjelovanja u neadekvatnoj online komunikaciji ili neadekvatnom online sadržaju. Pretjeranim korištenjem IKT-a i raznih sadržaja koje nudi internet, djeca često zanemaruju svoj realni društveni život i odnose u njemu, vrlo često postaju nekomunikativna i asocijalizirana, počinje se javljati problem u verbalizaciji, verbalnoj komunikaciji koja sve više biva zamjenjena pisanom ili tipkanom komunikacijom, te propuštaju ili zanemaruju svoje obaveze, najčešće školske. Upravo navedene činjenice mogu biti pokazatelj i signal da djetetu ima problem u cyber svijetu sa kojim se prije svega roditelj, okolina a poslije lokalna zajednica trebaju ozbiljno pozabaviti. Spriječavanje takve djece za korištenje IKT-a u vidu zabrana korištenja, dovodi djetetu u agresivno i neurotično stanje i neadekvatno ponašanje što također može biti jedan od pokazatelja i signala za povlačenje poteza sa ciljem spašavanja djeteta od rašlji cyber prostora. Rizična i neadekvatna ponašanja djece i mladih zbog upotrebe IKT-a i cyber prostora postaje sve veći problem današnjice. Roditelji posebno trebaju obratiti pažnju na to, kakvu sliku svog ponašanja i odnosa prema internetskom prostoru i upotrebi IKT-a daju djetetu. Djeca u svom ponašanju i odnosu vrlo često kopiraju roditelje i prema tome racionaliziraju svakodnevicu. Zato je vrlo važno da roditelji ne provode mnogo vremena u cyber prostoru, da postavljaju vremenska ograničenja sebi jer samo tako će imati mogućnost da limitiraju djetetu.

1.1. Elektroničko nasilje ili Cyberbullying

Pojavom IKT-a, javlja se elektroničko provociranje, uznemiravanje i nasilje, koje različiti autori definiraju na različite načine, ali zajedničko im je da se taj oblik nasilja dešava u cyber prostoru i preko IKT-a. Cilj svakog nasilja, pa tako i elektroničkog nasilja, jeste da se osoba uznemiri ili povrijedi, odnosno da se osobi na bilo koji način učini neprijatnost ili da joj se nanese šteta. Takvo nasilje može biti učinjeno od jedne ili više osoba. Posebno ugrožena skupina elektroničkog nasilja su djeca i mladi, koji su od vršnjačkog nasilja bili sigurni barem kod kuće, što sada nije slučaj, jer elektroničko nasilje nema ograničenje vremena i prostora, pa su žrtve ovakvog oblika nasilja pod stalnim pritiskom. Prema Willardu, elektroničko nasilje je slanje ili objavljivanje uvredljivog ili

štetnog sadržaja posredstvom interneta ili drugih digitalnih tehnologija (Willard, 2007). Hinduja i Patchin smatraju da je elektroničko nasilje samo oblik klasičnog vršnjačkog nasilja, te prema tome namjerno nanošenje štete drugima posredstvom digitalnih tehnologija i elektroničkih uređaja uz neravnopravan odnos između onoga ko vrši nasilje i onoga ko je žrtva nasilja (Hinduja i Patchin, 2015.). Cyberbullying se događa svakodnevno na društvenim mrežama, platformama za dopisivanje i platformama za igranje igrica. Riječ je o ponašanju koje se ponavlja s namjerom zastrašivanja i/ili sramoćenja osobe (UNICEF, 2022).

Djeca, uglavnom, veoma brzo prepoznaju direktno cyber uznemiravanje, jer su poruke ili drugi oblici komunikacije kojima se dijete uznemirava, upućeni direktno, izravno djetetu, ali to nije uvijek slučaj sa indirektnim cyber uznemiravanjem, jer se poruke ili drugi oblici neprimjerene komunikacije dešavaju preko posrednika koji se najčešće iskorištavaju i to često i bez njihovog znanja ili odobrenja. Direktno uznemiravanje obično u sebi sadrži slanje neprimjerenih poruka, pozive od nepoznatih osoba ili osoba s kojima dijete ne želi komunicirati. Često su poruke i pozivi s nepoznatih brojeva ili profila. Uz navedeno, direktno uznemiravanje se dešava i otvaranjem lažnih profila pod imenom žrtve, te se na taj način žrtva dovodi u jako tešku situaciju, često poniženo. Također je prisutna krađa lozinki, te ismijavanje i vrijeđanje u cyber prostoru, postavljanje slika djeteta koje se uznemirava, slanjem uznemirujućih slika, audio ili video sadržaja. Oba oblika cyber uznemiravanja ili nasilja su veoma rizični po djecu i mlade, ali je indirektno uznemiravanje opasnije, u tom smislu, jer često može uključivati i odrasle osobe. Indirektno nasilje obično počinje tiho, ali su njegove posljedice uvijek mnogo veće i mnogo glasnije. U današnje vrijeme popularne su i uvredljive online ankete koje kompromitiraju uznemiravano dijete u svakom smislu. Direktno cyber nasilje može uključivati i slanje virusa ili nekih drugih zlonamjernih materijala, montiranje lažnih video snimaka kako bi se maltretirano dijete držalo u strahu i kako bi ga se moglo ucjenjivati vezano za dalju distribuciju tog materijala. Kako smo već naveli, indirektno uznemiravanje često uključuje treću ili više osoba preko kojih se vrši uznemiravanje djeteta. Kako je vršnjačko nasilje sve češće, tako je i indirektno uznemiravanje postalo veoma česta pojava među djecom, koja su posebno osjetljiva skupina, ali isto tako i skupina sa kojom je lako manipulirati, kako bi nekada i ne znajući da rade nešto loše, postali pomagači zlostavljačima. Ono što je česta pojava jeste da se zlostavljač približi budućim pomagačima i u njima traži utjehu i oslonac, kako bi stekao njihovo povjerenje i nakon toga mogao nesmetano manipulirati i navesti buduće pomagače da se prema žrtvi ophode loše, vrijeđaju je, nasilno se

ponašaju, čime se žrtva socijalno izoluje i ostaje sama u cijelom začaranom krugu uznemiravanja i maltretiranja.

Prema priručniku za nastavnike, pod nazivom „Sigurnost djece u virtualnom okruženju“ navedeni su priroda i vrste prijetnji u suvremenim medijima i to:

- učestala e-pisma ili poruke putem servisa za čavrljanje, društvenih mreža i sl.
- nasilnik prati i uhodi dijete na društvenoj mreži, čavrljaonicama, omiljenim forumima ili mrežnim stranicama
- objavljivanje lažnih profila na društvenim mrežama, postavljanje lažnih internet stranica u ime treće osobe ili djeteta
- pretplata djeteta na pornografske i druge mrežne stranice neprimjerenog sadržaja od strane cyber nasilnika / zlostavljača
- provaljivanje u virtualne profile
- krađa i nedozvoljen pristup osobnim podacima, profilima, lozinkama i stranicama
- postavljanje neprimjerenih fotografija, materijala ili drugih informacija o djetetu
- postavljanje neprimjerenih prerađenih fotografija ili montaža audio-video sadržaja
- objavljivanje osobnih i povjerljivih podataka o djetetu
- objavljivanje osobnih i povjerljivih događaja iz djetetova života
- ponuda seksualnih usluga, darova ili „prijateljstava“ maloljetniku
- lažno prijavljivanje djeteta zbog kršenja pravila uporabe mrežne stranice ili programa
- javno omalovažavanje djece putem top lista, blog dnevnika ili neprimjerenih komentara na društvenim mrežama i forumima
- hakiranje računala, osobnih podataka ili slanje virusnih i drugih malicioznih kodova
- krađa identiteta i svi oblici javne distribucije povjerljivih podataka o djetetu (DUGA, 2019).

1.2. Ovisnost o internetu

Veliki problem djece i mladih, odnosno njihovo rizično ponašanje u cyber prostoru je svakako i ovisnost o internetu. Ovisnost o internetu, poznata kao *Problematic Internet Use* ili *Internet Addiction Disorder* (u prevodu na engleski jezik) je nemogućnost kontroliranja vremena provedenog na internetu, odnosno prekomjerna upotreba interneta, gdje se često gubi dodir sa realnim životom, a bježi i odlazi u virtualno okruženje. Ovo danas nije samo problem djece i mladih, nego i zrelih, odraslih osoba koje jako puno vremena provode u virtualnom okruženju uz

gubitak osjećaja za prostor i potrošeno vrijeme. Često odrasli imaju opravdani boravak u virtualnom okruženju u smislu online sastanaka, edukacija i sl. Međutim, napravi li se analiza, korisno i nekorisno provedenog vremena na internetu, korisno vrijeme će sigurno biti manje ako ne i mnogo manje. Nerijetko u realnom svijetu imamo priliku vidjeti ne samo djecu i mlade nego i odrasle, kako su u grupi, piju kafu, ručaju, jedu kolače i sl. ali je svako pogleda uprtog u svoj mobilni telefon i svako je u svom cyber svijetu. Takve osobe, a posebno djeca i mladi, često ne mogu da se uklope u socijalnu sredinu, tako da su sve češće prisutni i sve više vremena provode na raznim sadržajima koji se nude na internetu, od online igrica, preko društvenih mreža, pa sve do seksualnih online sadržaja, čime se samo povećava njihova ovisnost o internetu. Young i de Abreu opisuju ovisnost o internetu kao stanje u kojem pojedinac gubi kontrolu nad upotrebom interneta pa ga nastavlja upotrebljavati prekomjerno, sve do tačke u kojoj dolazi do problematičnih ishoda koji negativno utiču na njegov život (Young i de Abreu, 2011). Zaposlenost roditelja, kao i nedovoljno poznavanje IKT-a često su uzrok neadekvatnog nadziranja djece u cyber prostoru. Roditelji često ne znaju na koji način mogu ograničiti djetetu vrijeme u virtualnom svijetu, te na koji način mogu urediti i zabraniti korištenje sadržaja neprimjerenih dječjem uzrastu. Usljed toga, djeca su često prepuštena sama sebi i istraživanju na internetu, bez ograničenja i bez konkretnih uputa od strane roditelja, te često postaju ovisni o internetu.

Ponašanje djece i mladih u virtualnom svijetu, usko je vezano i za vrijeme koje djeca i mladi provode na internetu, svakodnevno. Djeca koja provode više vremena na internetu dnevno, imaju veće šanse za različite doživljaje u cyber prostoru, te su zbog toga i rizična ponašanja djece u online svijetu moguća i prisutna u većoj mjeri kod one djece koja su svakodnevno često u cyber prostoru.

Li, O'Brien, Snyder i Howard navode da osobe koje intenzivno i prekomjerno koriste internet imaju veće predispozicije za transformaciju u problematične osobe i da im se javljaju problemi, kao što su problemi mentalnog zdravlja, prije svega teže depresije, aksioznost, psihosomatske smetnje, često i poremećaj hiperaktivnosti, deficit pažnje, razne oblike neuroloških poremećaja i probleme u ponašanju, te druge zdravstvene probleme kao što su problemi spavanja, psihosocijalne teškoće, problemi socijalizacije i slabiji školski uspjeh (Li, O'Brien, Snyder i Howard, 2015).

1.3. Vrbovanje djece i mladih u cyber prostoru

Vrbovanje (Grooming) djece i mladih u cyber prostoru, svakako spada u rizike kojima su izloženi djeca i mladi, a s ciljem iskorištavanja za neprimjerene komunikacije, različite neprimjerenje radnje i izloženost neprimjerenim sadržajima koji mogu dovesti samoozljeđivanja, smrtnih ishoda, novčanih i seksualnih iznuda i ucjena. Prema ENISA (Evropska mreža i Agencija za sigurnost informacija), svrha vrbovanja (Grooming) je da se napravi žrtva. To podrazumijeva odabir žrtve, provjeru da li ta osoba može sarađivati u seksualnom zlostavljanju uslijed neravnoteže moći i prisile. Vrbovanjem se potencijalna žrtva dovodi u stanje u kojem će joj biti dovoljno ugodno u blizini prestupnika, u kojem može biti nasamo sa prestupnikom, a virtualni svijet pruža idealne uvjete za tako nešto i koja može, nakon zlostavljanja, čuvati takvo ponašanje u tajnosti (ENISA, 2011). Groomeri koriste različite metode kako bi privukli i manipulirali djecom i mladima online. Često počinju komunicirati sa svojim žrtvama pružanjem pažnje, komplimenata i podrške kako bi stvorili emocionalnu vezu. Vrlo često se lažno predstavljaju kao vršnjaci ili osobe koje su sličnog uzrasta kako bi izgradili povjerenje sa svojim žrtvama. Manipulišu emocionalnim stanjem svojih žrtava kako bi ih naveli na izvršenje seksualnih radnji ili dijeljenje intimnih slika i informacija, a ponekad prijete ili iznude od svojih žrtava da izvrše seksualne radnje ili dijele intimne sadržaje. Grooming može imati dugotrajne i ozbiljne posljedice po djecu i mlade. Na prvom mjestu su emocionalne posljedice. Djeca koja su bila groomingirana često se suočavaju sa emocionalnim traumama, anksioznošću i depresijom. Zatim, fizičke posljedice jer groomeri mogu natjerati djecu da izvrše seksualne radnje ili da se susretnu sa njima fizički, što može rezultirati ozbiljnim fizičkim povredama. Ovaj oblik zlostavljanja može ostaviti djecu sa dugotrajnim psihičkim problemima, uključujući posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Također, djeca koja su bila groomingirana često se povlače iz socijalnih aktivnosti i imaju problema u izgradnji zdravih odnosa sa vršnjacima. Vrbovanje je problem o kojem se rijetko govori i koji se posmatra kao problem koji je još uvijek daleko od naših prostora, ali kako je internet globalnog nivoa, tako su svi problemi i rizici prisutni na svim prostorima i svim društvima.

1.4. Online prevare (krađa i zloupotreba identiteta)

Opasnost u cyber prostoru predstavlja i mogućnost krađe identiteta, zloupotrebe osobnih podataka, kao najčešće online prevare. Online prevarama, najčešće su izloženi djeca i mladi, prepoznati kao posebno ranjiva skupina kojima su upotreba virtualne komunikacije i cyber prostor sastavni dio

svakodnevnog života, a prilikom čega često nisu svjesni svih rizika kojima su izloženi u virtualnom okruženju.

Online krađe i zloupotrebe identiteta su ozbiljni kriminalni akti koji se sve više šire u digitalnom svijetu. Ovi oblici cyber kriminala uključuju razne aktivnosti poput krađe ličnih podataka, hakiranja računara, lažnog predstavljanja i mnoge druge, a sve to ima ozbiljne posljedice po žrtve i društvo u cjelini. Krađa identiteta je proces u kojem pojedinac ili grupa lopova dobija pristup ličnim podacima druge osobe, kao što su ime, datum rođenja, brojevi socijalnog osiguranja, bankovni podaci i drugi osjetljivi i lični podaci. Ovi podaci se često koriste za pravljenje lažnih identiteta radi izvršenja finansijskih prevara, otvaranja lažnih računara ili dobijanja kredita pod tuđim imenom. Ovo može dovesti do ozbiljnih finansijskih gubitaka i dugoročnih posljedica za žrtve. Zloupotreba identiteta može se manifestovati i u drugim oblicima, kao što su lažni profili na društvenim mrežama ili elektronska pošta koja pokušava prevariti ljude da otkriju svoje lične podatke. Phishing (skr. engl. "password harvesting fishing" ili "phishing for information"), je jedna od čestih tehnika zloupotrebe identiteta, podrazumeva slanje lažnih e-mail poruka ili web stranica koje se pretvaraju da su od pouzdanih izvora kako bi se izmamili lični podaci. Online krađe i zloupotrebe identiteta također uključuju hakiranje online računara, kao što su društvene mreže, e-mail nalozi, ili čak bankovni računi. Napadači koriste različite tehnike kako bi preuzeli kontrolu nad tim računima i pristupili ličnim podacima žrtve. Posljedice ovih aktivnosti su ozbiljne. Žrtve online krađa i zloupotreba identiteta suočavaju se sa finansijskim gubicima, dugotrajnim procesima oporavka, teškoćama u povratku njihovog ukradenog identiteta i emocionalnim stresom. Osim toga, takvi incidenti mogu ozbiljno narušiti poverenje u online komunikaciju i transakcije. Da bi se zaštitili od online krađa i zloupotreba identiteta, pojedinci i organizacije moraju preduzeti određene korake. To uključuje redovno ažuriranje lozinki, korištenje jakih i jedinstvenih lozinki za različite račune, oprezno djeljenje ličnih podataka na internetu, i praćenje bankovnih izvoda i kreditnih izveštaja radi otkrivanja nepravilnosti. Također je važno edukacija o online bezbednosti i prepoznavanju potencijalnih prevarantskih situacija. Online krađe i zloupotrebe identiteta su ozbiljan problem u digitalnom dobu sa ozbiljnim posljedicama po žrtve. Prevencija ovih aktivnosti zahtjeva zajedničke napore pojedinaca, organizacija i vlasti kako bi se obezbjedila bolja zaštita ličnih podataka i online bezbjednost.

1.5. Online izazovi opasni po djecu i mlade

Online izazovi su ozbiljan problem koji zahjeteva pažnju i brigu kako bi se zaštitila djeca i mladi. Sveobuhvatna edukacija i otvorena komunikacija igraju ključnu ulogu u prevenciji i reagovanju na ove opasnosti. Ovi izazovi često podstiču neodgovorno ponašanje i mogu dovesti do ozbiljnih fizičkih i emocionalnih posljedica. Postoji nekoliko takvih izazova koji su u posljednje vrijeme poprilično česti:

Izazovi koji promoviraju nasilje i povrijeđivanje: Neke online igre i izazovi podstiču nasilje ili samopovrijeđivanje kao način zabave. Na primjer, "Blue Whale Challenge" je izazov koji je doveo do više samoubistava među tinejdžerima. Sudjelovanje u takvim izazovima može imati ozbiljne fizičke i psihološke posljedice.

Izazovi koji promoviraju rizično ponašanje: Postoje izazovi koji podstiču djecu i mlade da se upuštaju u rizične aktivnosti poput konzumacije droga, alkohola ili seksualnog ponašanja. Ovi izazovi mogu dovesti do ozbiljnih zdravstvenih problema i problema sa zakonom.

Izazovi koji dovode do cyberbullyinga: Online izazovi često uključuju snimanje ili deljenje video sadržaja bez pristanka osobe koja je na meti. Ovo može rezultirati cyberbullying-om, što može imati dugotrajne posljedice po mentalno zdravlje žrtve.

Izazovi koji promoviraju neadekvatan sadržaj: Neki izazovi podstiču djecu i mlade da stvaraju ili konzumiraju neadekvatan ili neprikladan sadržaj, uključujući pornografiju ili nasilje. Ovo može imati negativan uticaj na moralne vrijednosti i razvoj mladih.

Izazovi koji narušavaju privatnost: Sudjelovanje u nekim online izazovima može dovesti do kršenja privatnosti, gdje se lični podaci i slike objavljuju bez pristanka. Ovo može izazvati ozbiljne probleme sa sigurnošću i privatnošću.

Izazovi koji dovode do razvoja bolesti ovisnosti: Neki online izazovi su toliko privlačni da mladi postaju zavisni o njima. Ova zavisnost može uticati na njihovu sposobnost da obavljaju školske i druge svakodnevne obaveze.

Roditelji, staratelji i nastavnici trebaju biti svjesni ovih opasnosti i preduzeti mjere zaštite kako bi zaštitili djecu i mlade od online izazova. Neke od mjera su: Komunikacija gdje bi roditelji trebali redovno komunicirati sa svojom djecom o online aktivnostima i podsticati ih da se osjećaju slobodno da dijele svoje iskustvo i brige. Edukacija djece i mladih o opasnostima online izazova i cyberbullying-a kako bi znali kako se zaštititi. Roditelji bi trebali postaviti granice za vrijeme koje djeca provode online i kontrolisati sadržaj koji konzumiraju. Roditelji i staratelji trebaju koristiti

sigurnosne alatke i aplikacije za praćenje online aktivnosti djece. Ako dijete postane žrtva online izazova ili cyberbullying-a, trebaju znati da mogu potražiti podršku i pomoć od odraslih.

Fokus se mora usmjeriti na oblike rizičnih ponašanja opasnih po djecu i mlade kroz online izazove koji dovode do agresivnih oblika ponašanja, izloženosti izazovima za samoozljeđivanje i izazovima koji za krajnji cilj imaju smrtni ishod.

Sve veća važnost i prisutnost IKT-a u životima djece i mladih, dovodi do bitnog uticaja na njihov odgoj, odrastanje i socijalizaciju, ali i uz sve veće online rizike. Vejmelka, Strabić i Jazvo (2017) navode kako izloženost online rizicima može imati dugotrajne i intenzivne negativne posljedice za svaku osobu, a pogotovo za djecu i mlade te naglašavaju važnost razumijevanja ponašanja i interakcija mladih u virtualnom okruženju s ciljem osmišljavanja prikladnih i pravodobnih strategija prevencije te otkrivanja i tretmana online rizičnih ponašanja (Vejmelka, Strabić i Jazvo,2017).

2. *Online nastava*

Tokom perioda pandemije COVID-19, djeca i mladi su bili usmjereni na razne platforme kako bi pratili online nastavu. Uslijed kontinuiranog rasta upotrebe IKT-a i različitih internet platformi u tom razdoblju, dolazi do značajnog povećanja korištenje i društvenih mreža od strane djece i mladih, te kreiranja raznih sadržaja i fotografija neprimjerenog sadržaja djece i mladih koji se svakodnevno postavljaju i dijele na internetu. Zbog socijalne distance u realnom prostoru, društveni mediji i aplikacije za razmjenu poruka postale su sve popularnije među djecom i mladima kao najčešće sredstvo za druženje, komunikaciju, pa i za istraživanje i izražavanje njihove seksualnosti. Međutim, samo kreiranje i dijeljenje ovakvih sadržaja mogu imati razne negativne i dugoročne posljedice nakon objavljivanja, te također mogu dovesti i do seksualnog uznemiravanja, iznuđivanja i prinude, što u konačnici dovodi do izvršenja krivičnog djela.

IV STANJE I PERSPEKTIVE PREVENTIVNIH MJERA I ZAŠTITE DJECE U CYBER PROSTORU

1. MUP KS – (Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo)

MUP KS kroz razne projekte i kampanje radi preventivno i represivno na zaštiti i suzbijanju cyber kriminala, te iskorištavanja i zlostavljanja djece u cyber prostoru. Kroz projekat „Rad policije u zajednici“, MUP KS zajedno sa menadžmentom odgojno-obrazovnih ustanova na području Kantona Sarajevo, realizira nastavne jedinice i kroz tu realizaciju upoznaje djecu i učenike sa aktuelnim temama iz oblasti opće sigurnosti. Cilj je da se djeca i mladi u KS, od predškolskog uzrasta, te u osnovnim i srednjim školama upoznaju sa problemima koji ih okružuju u cyber prostoru. U prethodnom periodu u najvećem broju predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola na području KS, pripadnici MUP-a KS realizovali su različite teme koje se odnose na sigurnosnu problematiku, od koji izdvajamo: „Stop međuvršnjačkom nasilju“, „Prevenција maloljetničkog prestupništva“, „Zaštita od cyber kriminala“, „Zaštita i sigurnost djece u digitalnom okruženju“ i „Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja“.

MUP KS je tokom 2018. godine radio na prevenciji iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju. U okviru realizacije „Projekta jačanja tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa u BiH“, VSTV BiH u saradnji sa MUP-om Kantona Sarajevo, započinje realizaciju projekta čiji je osnovni cilj zaštita djece i maloljetnika od rizika povezanih sa korištenjem interneta i razvijanje svijesti učenika u vezi sa sigurnim korištenjem cyber prostora (MUP KS, 2022).

Zbog porasta različitih vrsta i oblika nasilja nad djecom putem interneta i porasta raznih problema u cyber prostoru, neophodno je intenzivirati rad svih nadležnih institucija društva i države, sa ciljem prevencije ovakvih vrsta nedopuštenih ponašanja i sprečavanja njihovih štetnih posljedica, a kroz upoznavanje djece i mladih o sigurnom korištenju interneta.

Kroz aktivnosti na provođenju projekta „Rad policije u zajednici“ tokom 2020. i 2021. godine, policijski službenici MUP-a KS, zajedno sa odgojno-obrazovnim institucijama KS, realiziraju niz različitih tema koje se odnose na sigurnosnu problematiku, a za naše istraživanje izdvajamo: „Stop međuvršnjačkom nasilju“, „Prevenција maloljetničkog prestupništva“, „Zaštita od cyber kriminala“, „Zaštita i sigurnost djece u digitalnom okruženju“ i „Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja“ (MUP KS, 2022).

MUP KS kontinuirano radi na prevenciji i zaštiti djece i mladih u cyber prostoru, te u 2022. godini nastavlja kampanju „Razmislite prije nego podijelite“ koja je započela 25. maja 2022. godine na „Međunarodni dan nestale djece“, s osnovnim ciljem podizanja svijesti o potrebi zaštite od svih oblika zloupotrebe djece posredstvom informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Kampanja je osmišljena i pokrenuta na inicijativu AMBER Alert Europe, nevladine organizacije u oblasti zaštite djece i nadležnih agencija za provođenje zakona iz 28 zemalja širom svijeta.

Posredstvom Centra za sigurni internet u BiH, Ministarstva sigurnosti BiH, Ministarstva obrazovanja FBiH i drugih relevantnih institucija, Uprava policije MUP-a Kantona Sarajevo je također podržala pomenutu kampanju i uzela aktivno učešće u njenoj pripremi i realizaciji. S tim u vezi, dogovorena je intenzivna saradnja u cilju podizanja svijesti djece, mladih, roditelja, nastavnika, ostalih profesionalaca i građana Bosne i Hercegovine o opasnostima i pojavnim oblicima nasilja nad djecom u digitalnom okruženju i mogućnostima njegovog adekvatnog suzbijanja. MUP KS se obavezao da će kroz nadležne službe Uprave policije MUP-a KS, a u saradnji sa drugim vladinim i nevladinim ustanovama i organizacijama, u okviru svojih nadležnosti, raditi na aktivnostima koje se odnose na informiranje i preventivno djelovanje u smislu sprečavanja svih oblika nasilja nad djecom u cyber prostoru (MUP KS, 2022).

Kroz kampanju „Zaštitimo se od cyber kriminala“ MUP KS na svom zvaničnom web site-u⁹ daje niz definicija, objašnjenja i preporuka, kao i zakonsku regulativu, koji se odnose na cyber kriminal, zaštitu od cyber kriminala, korištenje društvenih mreža, zaštitu djece i krivična djela iz oblasti kompjuterskog kriminala.

MUP KS savjetodavnim radom educira djecu i mlade, te kroz razne kampanje nastoji podići svijest o važnosti zaštite u cyber prostoru. Ono što predstavlja čest problem je dijeljenje svoje privatnosti i svojih podataka u cyber prostoru. U kampanji pod nazivom „Zaštitimo se od cyber kriminala“. MUP KS skreće pažnju i definiše problem krađe identiteta, jer je krađa identiteta postala jedna od značajnijih protivpravnih djelatnosti na internetu. Kriminalci koriste informacije izvučene sa društvenih mreža, kako bi preuzeli tuđi identitet, a potom skriveni iza tuđeg identiteta vrše različite vrste prevara na internetu, napadajući pojedince i kompanije, koristeći pri tome sofisticirane tehnike društvenog inženjeringa.¹⁰

⁹ <https://mup.ks.gov.ba/kampanja/zastitimo-se-od-cyber-kriminala>

¹⁰ <https://mup.ks.gov.ba/kampanja/zastitimo-se-od-cyber-kriminala>

2. MOKS – Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo

Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo kontinuirano radi sigurnosti i zaštiti učenika u svakom pogledu, tako i u sferi cyber prostora. Kroz niz radionica u školama, od časova Odjeljenjske zajednice, preko roditeljskih sastanaka, pa do Vijeća roditelja, prezentirani su edukativni sadržaji, smjernice, zakoni i propisi, te video materijali namijenjeni djeci i mladima, kao i roditeljima i nastavnicima, kao jasne smjernice za postupanje osiguranja u cyber prostoru, ali i postupanje u situacijama online nasilja.

Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo je dalo detaljne upute školama da se realiziraju časovima Odjeljenjske zajednice koji će za cilj imati upoznavanje učenika sa rizicima u online okruženju, kao i razvijanje svijesti o mogućim posljedicama korištenja društvenih mreža, interneta i video igara. Na web stranici Ministarstva¹¹, postavljen je link „Sigurnost u digitalnom okruženju“, sa pregledom priručnika i video-materijala koji se mogu koristiti prilikom realizacije časova Odjeljenjske zajednice (MOKS, 2021).

Na web stranici Ministarstva za odgoj i obrazovanje KS, postavljeni su video snimci kojima se djeci skreće pažnja na opasnosti u cyber prostoru i daju upute kako se zaštititi. Neki od naslova video snimaka koju su postavljeni, su:

- Sigurnost u online svijetu
- Nasilje nad djecom – znakovi
- Internet nasilje
- Stop nasilju u digitalnom okruženju
- Nasilje nad djecom (MOKS, 2021).

¹¹ <https://mon.ks.gov.ba>

V ANALIZA REZULTATA ANKETNOG UPITNIKA

Istraživanjem koje je provedeno u osnovnim i srednjim školama u Kantonu Sarajevo, online anketnim upitnikom, ispitano je ukupno 100 djece i mladih. Anketni upitnik je bio anonimn, te se očekuje da su ispitanici mogli dati iskrene odgovore bez straha i opterećenja sa eventualno tačnim i netačnim odgovorima, prihvatljivim ili neprihvatljivim što se ne bi moglo pretpostaviti kada poznajemo identitet ispitanika.

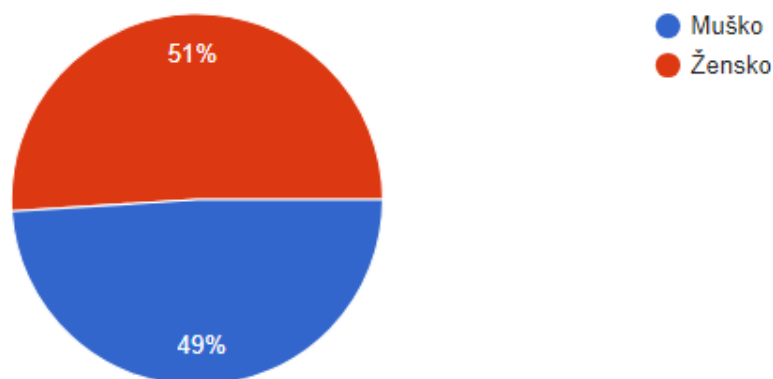
Osnovni podaci

Grafikon 1.

OSNOVNI PODACI

1. Kojeg si spola? (samo jedan odgovor)

100 odgovora

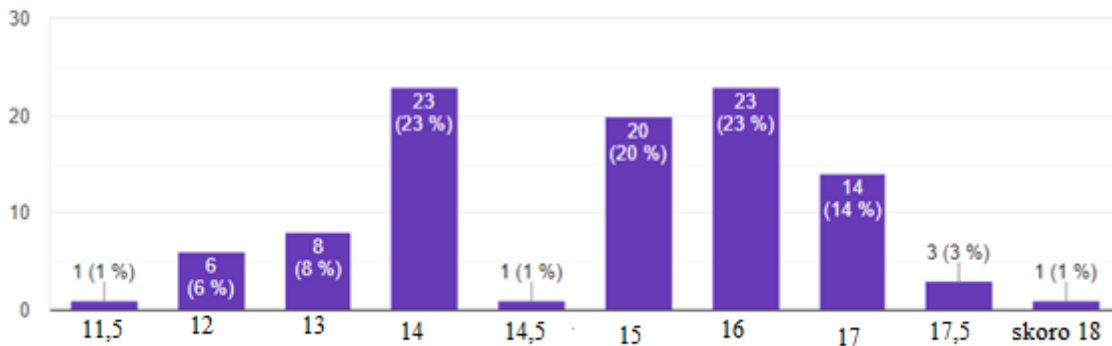

Na grafikonu 1. moguće je vidjeti uzorak u odnosu na spol. Vidimo da nešto više od polovine ispitanika (51%) čine djevojčice, a nešto manje od polovine (49%) od ukupnog broja ispitivanog uzorka djece čine dječaci. Ova relativno ravnomjerna distribucija prema spolu daje dobru osnovu kako za analizu dobijenih rezultata tako i za njihovu komparaciju.

Grafikon 2.

2. Koliko imaš godina? (upiši broj navršenih godina života)

100 odgovora

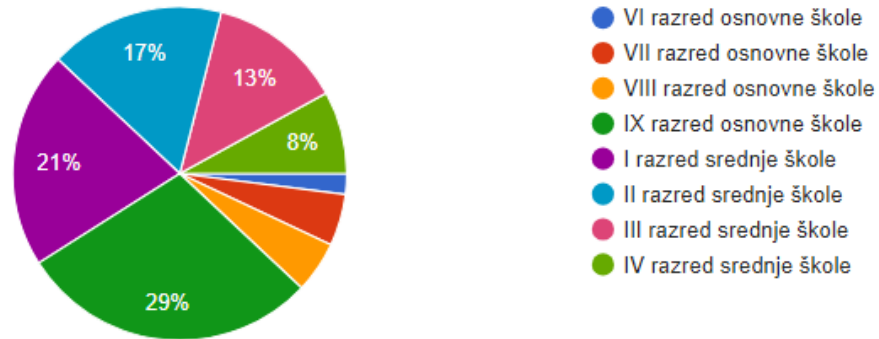

Prethodno je već objašnjeno, da je ciljana starosna kategorija ispitane djece bila od 11 do 18 godina. Grafikon 2. prikazuje distribuciju prikupljenih podataka u odnosu na godine starosti ispitane djece. Sa grafikona 2. vidi se da je distribucija podataka relativno ravnomjerna, što je značajno za kvalitet i interpretaciju rezultata i zaključaka. Ako jednog učenika koji je naveo da ima 11,5 godina, uključimo u starosnu dob od 12 godina, dobijamo 7 učenika (7%) od 12 godina; jednog učenika koji je naveo da ima 14,5 godina, uključimo u starosnu dob od 14 godina, dobijamo 24 učenika (24%) od 14 godina; a učenike koji su naveli da imaju 17,5 i skoro 18, uključimo u starosnu dob od 17 godina, dobijamo 18 učenika (18%) od 17 godina. Djeca svih odabranih godišta participiraju u uzorku sa približno jednakim procentom, od 18% učenika od 17 godina i 24% učenika od 14 godina, osim učenika od 12 i 13 godina, kojih je ukupno 15%. Prosječna starost ispitane djece je 14,89 godina.

Grafikon 3.

3. Koji si razred? (samo jedan odgovor)

100 odgovora

Grafikon 3. prikazuje distribuciju ispitanika prema osjećaju koji su imali u trenutku anketiranja. Na pitanje o tome koji su razred neki ispitanici su pisali razred koji su završili dok su drugi pisali razred koji upisuju jer, moramo napomenuti da su učenici anketni upitnik radili u toku ljetnog raspusta 2022/2023. Vjerovatno bi se rezultati malo razlikovali da je anketiranje napravljeno u septembru, što je ovog trenutka zanemarivo, jer se odgovori podudaraju sa godinama starosti i razredom u koji idu ispitanici.

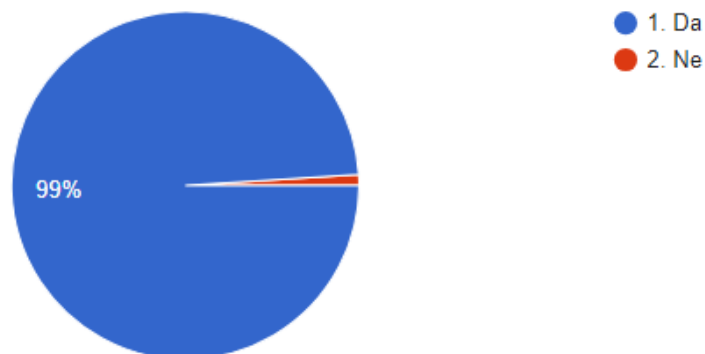
Dostupnost informaciono-komunikacijske tehnologije i interneta

Grafikon 4.

DOSTUPNOST INFORMACIONO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE I INTERNETA

4. Da li znaš da koristiš računar (PC ili laptop)? (zaokruži samo jedan odgovor)

100 odgovora

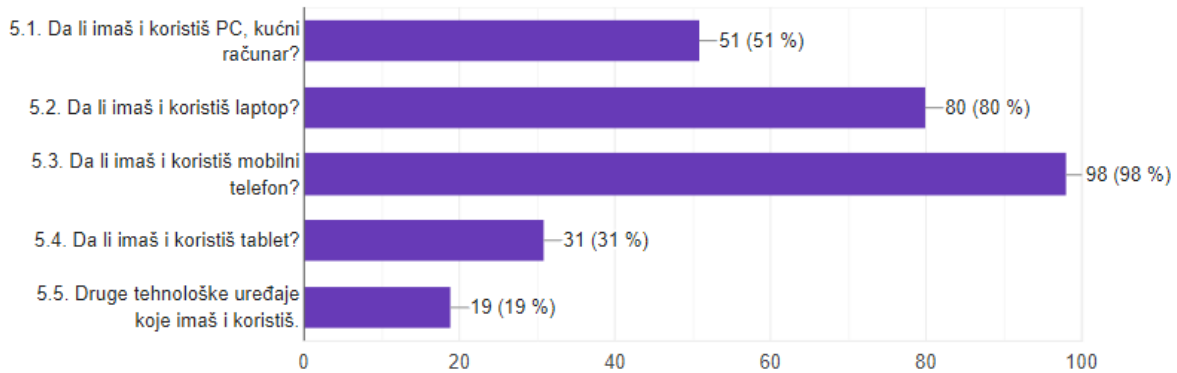

Iz grafikona 4. vidimo da je 99% učenika izjavilo da zna koristiti računar. Čak je 1% informatički nepismene djece iznenađenje i potpuno neočekivano sa obzirom na okolnosti života i život u gradskoj sredini. Ovdje možemo zaključiti da svi ispitani učenici koriste računar. Smatramo da je ovako veliki % učenika koji znaju koristiti računar i bio očekivan, jer su ispitana djeca iz Kantona Sarajevo gdje je Informatika kao predmet uveden već u prvi razred osnovne škole, a već prethodnih godina je uveden i u niže razrede osnovne škole. Također je ovaj odgovor ispitanice djece bio očekivan jer su djeca u prethodnom periodu online nastave bili, zbog okolnosti, gotovo primorani na računarsko opismenjavanje kako bi mogli na direktan način biti uključeni u korištenje IKT sa ciljem praćenja nastave i održavanja kontinuiteta edukacijskog procesa.

Grafikon 5.

5. Da li imaš i koristiš informaciono-komunikacijske tehnologije (uređaje) i koje?

100 odgovora

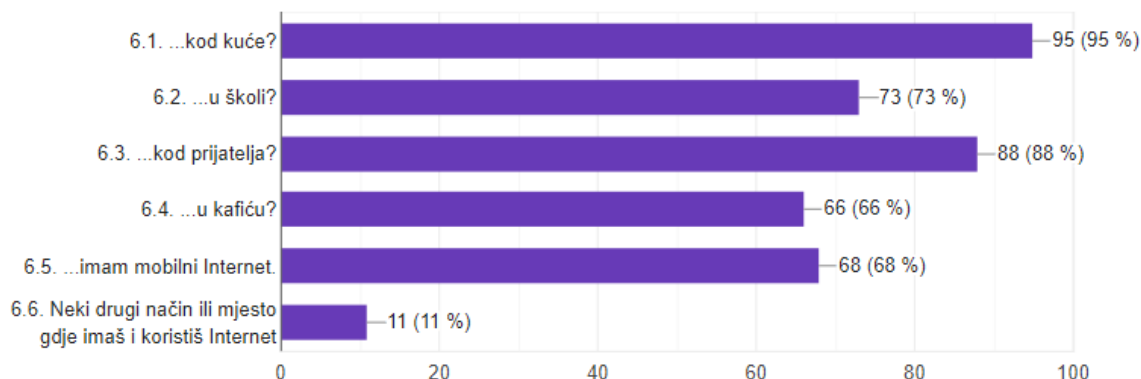

Iz grafikona 5. vidimo da čak 98% učenika koristi mobilni telefon. Ovaj podatak je i bio očekivan. Čak 80% učenika koristi laptop, dok PC koristi 51% učenika, tablet 31% učenika, a neke druge tehnološke uređaje koristi njih 19%. Imajući u vidu da su djeca u proteklih par godina imala online nastavu, svi su koristili neki od IKT uređaja kako bi mogli prisustvovati online nastavi i aktivno učestvovati u nastavnom procesu.

Grafikon 6.

6. Da li možeš slobodno koristiti Internet ...?

100 odgovora

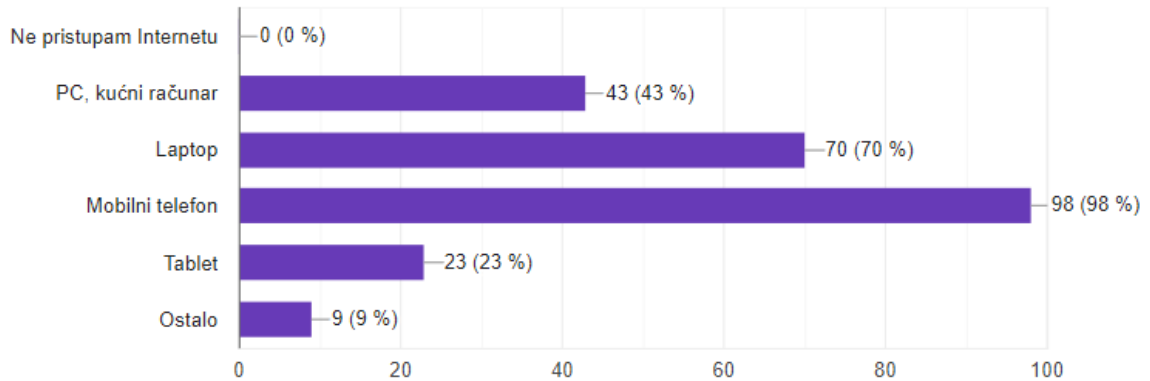

Na pitanje da li mogu slobodno koristiti internet, iz grafikona 6. vidimo da je 95% učenika odgovorilo da mogu slobodno koristiti internet „kod kuće“, njih 88% ispitanika odgovorilo je „kod prijatelja“, 73% ispitanih učenika dalo je odgovor da slobodno mogu koristiti internet „u školi“, dok je čak njih 68% ispitanice djece izjavilo da mogu slobodno koristiti internet preko svog mobilnog telefona „ima mobilni internet“, dok njih 66% ispitanika slobodno koristi internet „u kafiću“, a 11% ispitanice djece može koristiti slobodno internet na „neki drugi način..“. Vidimo da ispitanici učenici najčešće koriste internet kod kuće, prijatelja i u školi. Evidentno je da je veliki broj učenika naveo da ima mobilni internet, što predstavlja problem jer to znači da učenici mogu bez bilo kakvog nadzora, bilo gdje, pristupiti internetu, potpuno neovisno o bilo kome. Kako se mobilni internet plaća, ovaj problem je bitno prenijeti na Vijeće roditelja, jer su roditelji ti koji plaćaju djeci račun za mobilni telefon i mobilni internet. Napominjemo da je veliki broj učenika počeo koristiti mobilni internet tokom Covid pandemije i online nastave, što je nastavljeno i nakon završetka online nastave.

Grafikon 7.

7. Koji od informaciono-komunikacijskih uređaja koristiš da bi pristupio/la Internetu?
(možeš označiti više odgovora)

100 odgovora

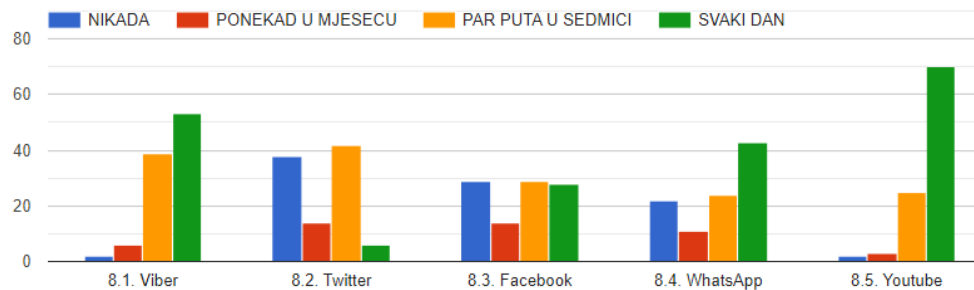

Grafikon 7. pokazuje da čak 98% ispitane djece koristi mobilni telefon da bi pristupili internetu. Kako je mobilni telefon uz njih i izvan dometa kontrole roditelja ili drugih odraslih, možemo zaključiti da nemaju kontrolu korištenja interneta, koji i kakav sadržaj je u pitanju. 70% ispitane djece se izjasnilo da koristi i laptop, dok je 43% ispitane djece reklo da koriste PC, a njih 23% od ispitane djece, izjavilo je da koristi tablet. Samo 9% ispitanih koristi ostale IKT uređaje koji nisu navedeni.

Korištenje interneta

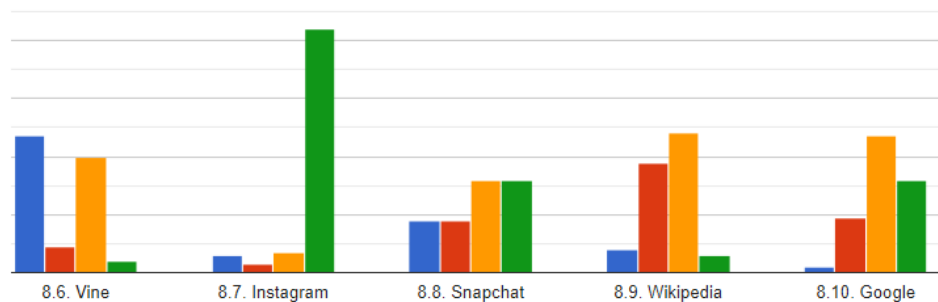
Grafikon 8.a

KORIŠTENJE INTERNETA
8. KOLIKO ČESTO KORISTIŠ
NAVEDENE STRANICE I
APLIKACIJE?

Grafikon 8.b

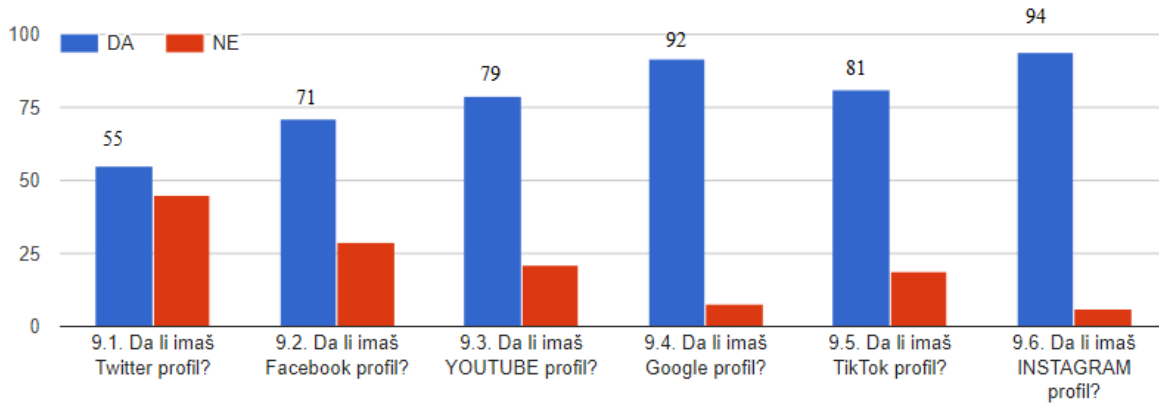
KORIŠTENJE INTERNETA
8. KOLIKO ČESTO KORISTIŠ
NAVEDENE STRANICE I
APLIKACIJE?

Iz grafikona 8.a i grafikona 8.b vidimo da djeca najčešće koriste i to svaki dan Instagram i YouTube. Naravno, iz datih grafikona možemo vidjeti da koriste i druge društvene mreže i aplikacije, Google, Wikipedia, Vine, Viber, Twitter, Facebook, Snapchat, WhatsApp. Svakako da su neke opravdane za korištenje dok bi se na neke trebala staviti roditeljska pažnja.

Grafikon 9.

9. NA KOJIM DRUŠTVENIM MREŽAMA ILI APLIKACIJAMA
IMAŠ SVOJ LIČNI RAČUN/PROFIL?

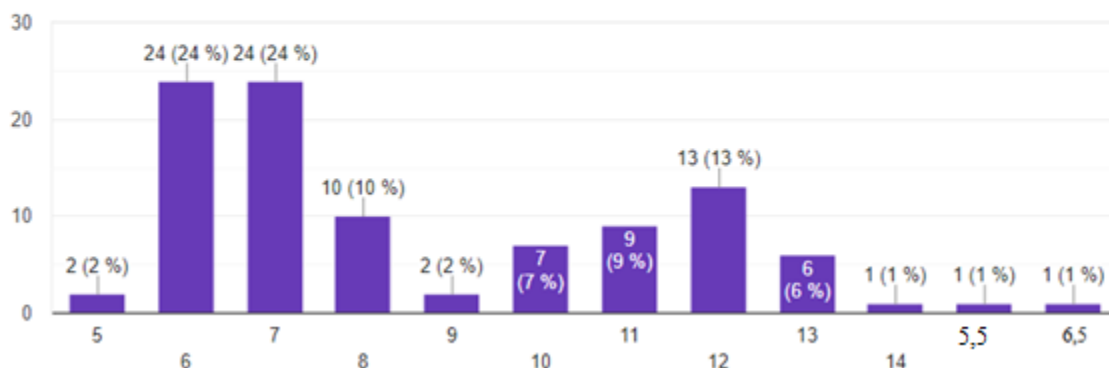

Iz grafikona 9. vidimo da čak 94% ispitane djece ima Instagram profil, 92% ispitane djece ima Google profil, a 81% ispitane djece ima TikTok profil, 79% ispitane djece ima YouTube profil, 71% ispitane djece ima Facebook profil, a njih 55% ispitanika ima Twitter profil. Za preventivno djelovanje i zaštitu djece u cyber prostoru, veoma je važan podatak na kojim društvenim mrežama ili aplikacijama najveći broj djece ima svoj lični profil. Iz navedenog grafikona možemo zaključiti da je Instagram najzastupljenija i najpopularnija društvena mreža u krugovima djece školskog uzrasta dok je twitter najmanje interesantan dječijoj populaciji.

Grafikon 10.

10. Sa koliko godina si počeo/la samostalno koristiti Internet? (upiši koliko si godina tada imao/la).

100 odgovora

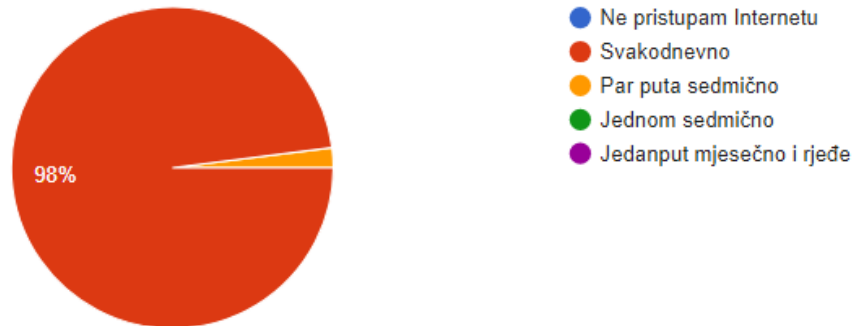

Grafikon 10. prikazuje podatak o dobi djece kada su počeli sa korištenjem interneta, što je izuzetno važan podatak za izradu strategija i planova vezanih za sigurnost djece u cyber prostoru. Najveći broj ispitane djece, počelo je koristiti internet u šestoj godini, njih 25%, odnosno u sedmoj godini, njih 24%. Vidimo da je 3% ispitane djece počelo koristiti internet s navršenih pet godina, 10% ispitane djece sa osam godina, 2% ispitanika u devetoj godini, 7% ispitane djece u desetoj godini, 9% ispitane djece u jedanaestoj godini, 13% ispitane djece u dvanaestoj godini, 6% ispitanika u trinaestoj godini, a samo 1% od ispitane djece, odnosno samo jedno dijete, odgovorilo je da je počelo koristiti internet u četrnaestoj godini. Iz priloženog grafikona, možemo zaključiti da je prosječna starost kada djeca počinju da koriste internet 8,48 godina.

Grafikon 11.

11. Koliko često pristupaš Internetu? (samo jedan odgovor)

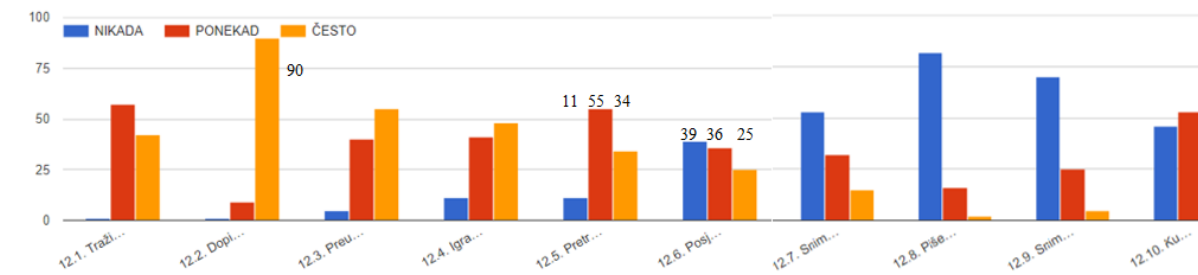
100 odgovora

Na pitanje o tome koliko često pristupaju internetu, što se vidi iz grafikona 11., ispitana djeca su dala odgovor – svakodnevno pristupaju internetu, njih čak 98%, dok je njih 2% odgovorilo – da pristupa internetu par puta sedmično. Možemo zaključiti da velika većina internetu pristupa svakodnevno i to je sigurno jedan od problema koji se mora uzeti u obzir pri kreiranju politike zaštite djece u cyber prostoru. Vidimo da nije bilo djece koja su odgovorila da internetu pristupaju jednom mjesečno i rjeđe, jednom sedmično ili da internetu ne pristupaju nikako.

Grafikon 12.

12. SA KOJOM SVRHOM (ZBOG ČEGA)
KORIŠTIŠ INTERNET/UREĐAJE?

Kada je riječ o svrsi korištenja internet/uređaja, ispitana djeca su odgovorila „često“, njih čak 90% za dopisivanje s prijateljima. Zanimljivo je da njih 25% od ispitane djece tvrde da često posjećuje neprimjerene stranice i sadržaje, a 36% ispitane djece kaže da ponekad posjećuje neprimjerene stranice i sadržaje. Znači, možemo reći da samo 39% ispitane djece ne posjećuje neprimjerene stranice i sadržaje za svoj uzrast. To je posebno bitan podatak koji zabrinjava, ali i obavezuje da se hitno poduzmu adekvatne mjere zaštite djece. Možemo zaključiti da je 61% ispitane djece, izloženiije rizicima u cyber prostoru i da se mora posebna pažnja posvetiti tom problemu. Njih 34% ispitane djece tvrde da često pretražuju sadržaje za školu, a 55% ispitane djece tvrde da ponekad, pretražuju sadržaje za školu. Pretraživanjem zanimljivih sadržaja na internetu često ili ponekad, bave se sva ispitana djeca, pa možemo zaključiti da je pretraživanje na internetu ono što djecu privlači i što im je posebno interesantno.

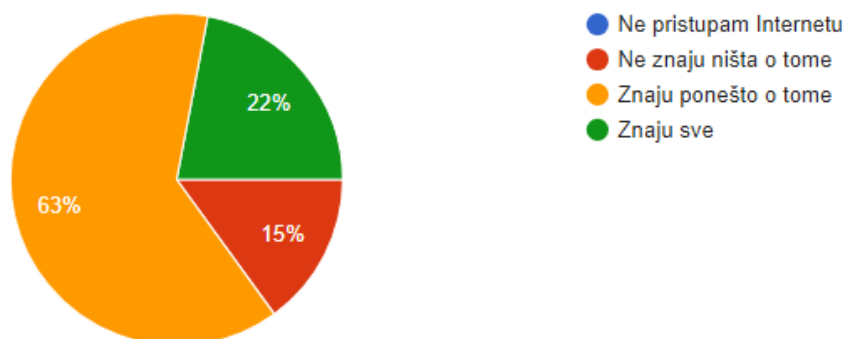
Roditelji i nadzor nad pristupom djece na internetu

Grafikon 13.

RODITELJI I NADZOR NAD PRISTUPOM DJECE NA INTERNETU

13. Da li tvoji roditelji/staratelji znaju kako i kada koristiš Internet? (samo jedan odgovor)

100 odgovora

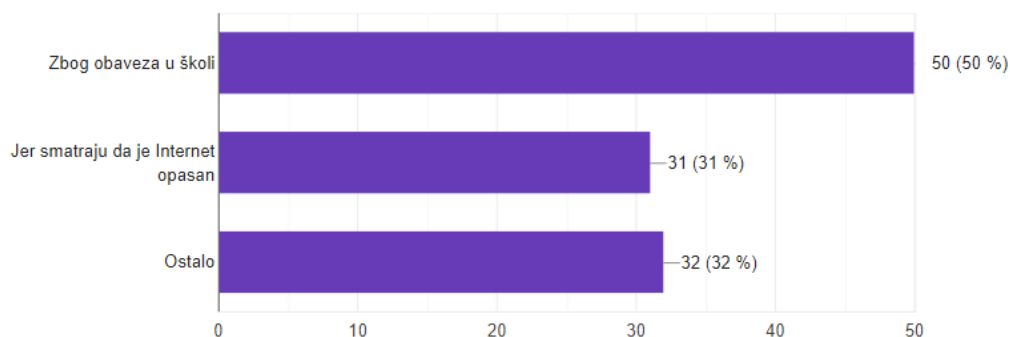
U segmentu roditeljskog nadzora nad pristupom djece na internetu i da li roditelji znaju kako i kada dijete koristi internet, odgovori ispitane djece, u grafikonu 13. imaju izuzetnu važnost, jer je odgovornost roditelja o sigurnosti djece u realnom i virtualnom svijetu veoma bitna. 63% ispitane djece je izjavilo da roditelji „znaju ponešto o tome“ kako i kada njihovo dijete koristi internet, a 15% ispitane djece je izjavilo da roditelji „ne znaju ništa o tome“ kako i kada njihovo dijete koristi internet, dok je 22% ispitane djece izjavilo da roditelji „znaju sve“ o tome kako i kada njihovo dijete koristi internet. Zabrinjava podatak da čak 78% ispitane djece tvrdi da njihovi roditelji znaju ponešto ili ništa o tome kako i kada njihova djeca koriste internet. Ovo ukazuje na potrebu većeg osnaživanja uloge roditelja, većeg rada s njima i skretanja pažnje na sve opasnosti djece u cyber prostoru i načina zaštite od istih. Roditelji često nisu svjesni koliko opasnosti u sebi krije cyber prostor i koliko su njihova djeca ranjiva i slaba kategorija, koja je posebno izložena i u opasnosti, pa se kroz rad Vijeća roditelja mora ići u tom smjeru, da se roditelji upoznaju sa opasnostima, ali i s načinima zaštite svoje djece, kako bi bili sigurni dok koriste IKT i internet.

Grafikon 14.a

14. Da li ti roditelji/staratelji određuju koliko vremena možeš biti i šta raditi na Internetu?

- Ako je odgovor DA, iz kojeg razloga ti određuju (možeš označiti više odgovora)

100 odgovora

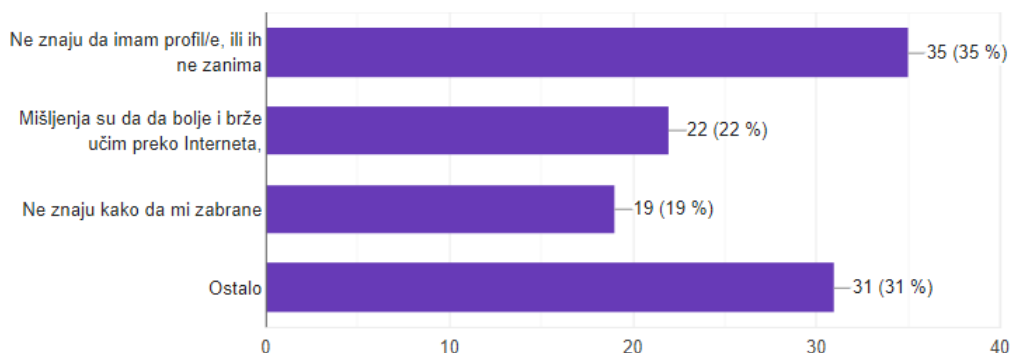

Grafikon 14.b

14. Da li ti roditelji/staratelji određuju koliko vremena možeš biti i šta raditi na Internetu?

- Ako je odgovor NE, iz kojeg razloga ti određuju (možeš označiti više odgovora)

100 odgovora

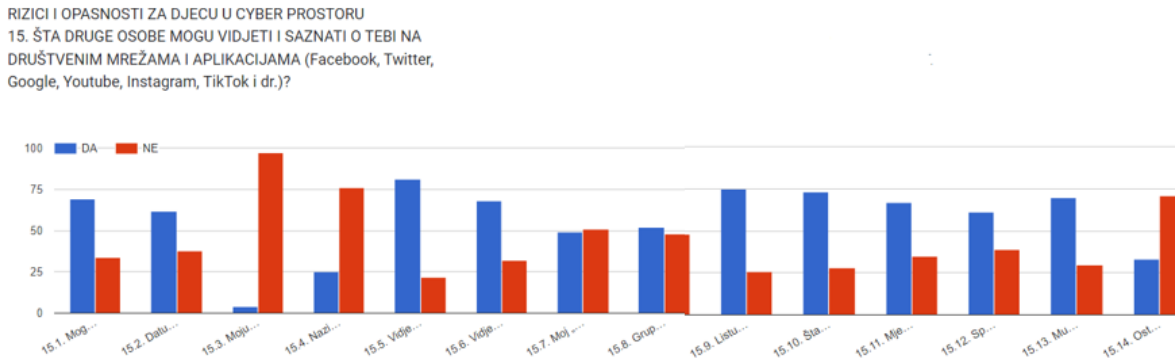

Po izjavama ispitane djece vidimo da grafikon 14. a ukazuje na veoma važan podatak, da 50% roditelja ispitane djece određuje svom djetetu vrijeme provedeno na internetu i vodi računa kako ga provodi, navodeći kao razlog „zbog obaveza u školi“, a njih 31% ispitane djece je izjavilo da im roditelji brane korištenje interneta zbog toga što su mišljenja da je „internet opasan“. Vidimo da je više roditelja zabrinuto obavezama u školi koje njihovo dijete ima i da je to razlog ograničavanja korištenja interneta, a ne to što bi korištenje interneta i IKT-a moglo biti opasno za

njihovo dijete. To je interesantan podatak, jer iz njega možemo zaključiti da roditelji nisu ni svjesni svih rizika i opasnosti koje u sebi nose internet, korištenje IKT-a i cyber prosto uopće. Grafikon 14.b daje podatke koji govore o tome da čak 35% roditelja po izjavama ispitane djece „ne znaju da dijete ima profile ili ih ne zanima“, a 19% roditelja po izjavama ispitane djece „ne znaju kako da djetetu zabrane“ koliko vremena provodi na internetu i šta radi. Iz navedenog vidimo da postoji oko 55% roditelja po izjavama ispitane djece, koje ili ne zanima kako im djeca provode vrijeme na internetu, koliko su prisutni i na kojim društvenim mrežama i aplikacijama, gdje imaju profile i sl. ili nisu u stanju da djetetu zabrane korištenje interneta, društvenih mreža i aplikacija jer možda ne znaju kako to učiniti ili nisu sposobni da se kao roditelji izbore s navedenim problemom sa svojom djecom. Ovi podaci su alarmantni i traže brzo uključivanje svih relevantnih faktora, cijele društvene zajednice, te da se kroz radionice, planove i projekte pokušaju roditelji osposobiti kako bi bili sposobni i kompetentni da se suprostave samovolji djece kada je u pitanju korištenje IKT-a i interneta. Mišljenja smo da bi, na prvom mjestu, Vijeće roditelja uz pomoć stručnjaka iz oblasti zaštite djece (socijalni radnici, pedagozi, psiholozi, IT stručnjaci, policija, i sl.) morali unaprijediti svoj rad u cilju zaštite djece u cyber prostoru i intenzivirati radionice za roditelje i nastavno osoblje, kako bi se moglo djelovati na adekvatan način. Roditelji bi u idelnom slučaju trebali da se osposobe i osnaže kako bi mogli da svoju djecu maksimalno upute kako da iskoriste svoje mogućnosti na internetu, da obezbijede da djeca i mladi sigurno koriste internet stranice. Isto tako, roditelji bi trebalo da detaljno pročitaju i prouče sve napisano, prije nego odluče da sigurno i odgovorno daju saglasnost kako bi djeca mogla da pristupe određenim internet stranicama. Bez obzira na zemlju i pravni sistem zemlje, svaki roditelj ima i zakonsku odgovornost prema svom djetetu. Iako se ta odgovornost razlikuje u razvijenim i nerazvijenim zemljama, od sistema do sistema, ona je uvijek prisutna i u najboljem je interesu djeteta, tako da roditelj dajući saglasnost pristupa određenim stranicama za dijete, ima i veliku odgovornost za to. Samo kompetentan roditelj i educiran kako da zaštiti svoje dijete u cyber porstoru, može imati nadzor i može upravljati i pratiti dijete u vremenu provedenom u korištenju IKT i interneta, te kako i na koji način provodi vrijeme u cyber prostoru.

Rizici i opasnosti za djecu u cyber prostoru

Grafik 15.

Kada je riječ o rizicima i opasnosti djece u cyber prostoru, ono što je interesantno je da veliki broj ispitane djece ima otvorene i transparentne profile na društvenim mrežama i aplikacijama. Preko 75% ispitane djece na svojim profilima, na društvenim mrežama i aplikacijama ima javno postavljene slike, preko 70% ispitane djece na društvenim mrežama ima javno postavljeno ime i prezime, datum rođenja, slike porodice i prijatelja, listu prijatelja, šta prate i šta im se sviđa, mjesta koja posjećuju, sport kojim se bave, muziku koju slušaju. Ovo su jako bitni podaci, koje smo dobili tokom ovog istraživanja. Evidentno je da je na ovaj način narušena privatnost djece.

Privatnost se često mjeri u smislu dijeljenja ličnih podataka na mreži, posjedovanja javnog profila na društvenim mrežama, dijeljenja informacija sa ljudima koje su djeca upoznala na mreži, korištenja postavki privatnosti, dijeljenja lozinki sa prijateljima, brige o privatnosti (ITU, Međunarodne telekomunikacione unije, 2020).

Vidimo da djeca transparentno daju mnogo svojih podataka, ne mareći ko i kako može vidjeti njihove objave i sve informacije o njima. Sve navedeno su upravo one informacije koje se mogu zloupotrijebiti i zbog kojih bi dijete moglo postati žrtva. Na ovom problemu se mora mnogo raditi, kako bi djeca shvatila rizike i opasnosti u cyber prostoru.

Grafikon 16.

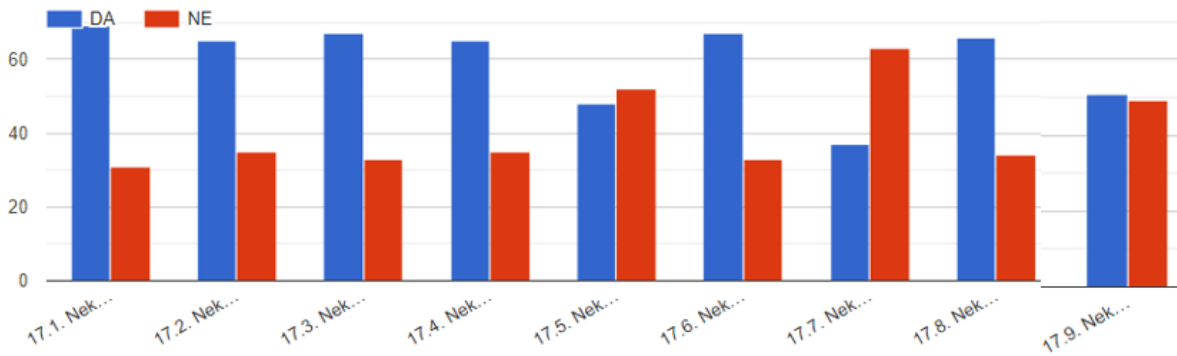
16. TVOJE AKTIVNOSTI NA INTERNETU?

Grafikon 16. pokazuje aktivnosti ispitane djece na internetu. Njih 32% ispitanika je često dobilo poruku od nepoznate osobe, a 48% ispitane djece je dva ili tri puta dobilo poruku od nepoznate osobe, dok je njih 20% ispitanika često poslao poruku nepoznatoj osobi, a 39% ispitane djece dva ili tri puta poslao poruku nepoznatoj osobi. 26% ispitane djece se često dopisivalo s nepoznatom osobom, a 40% ispitane djece se dva ili tri puta dopisivalo s nepoznatom osobom. 37% ispitane djece je često prihvatilo nepoznatu osobu za prijatelja, a 40% dva ili tri puta prihvatilo nepoznatu osobu za prijatelja. 14% ispitane djece je često postavilo sliku prijatelja bez odobrenja, 35% ispitane djece je dva ili tri puta postavilo sliku prijatelja bez odobrenja. Vidimo da ispitana djeca lakovjerno pristupaju internetu i nisu svjesna rizika i opasnosti, te se još mnogo mora raditi u tom smjeru zaštite. Iako već postoje teme koje se realiziraju na časovima odjeljenjske zajednice na temu- zaštita djece na internetu, vidimo da to ipak nije dovoljno i da se mora mnogo više raditi na ovu temu kako na odjeljenjskim zajednicama, tako i na časovima Informatike, ali i kroz stručnu službu u školi, Vijeću učenika i radionicama.

Grafikon 17.

17. DA LI TI SE DESILA NEKA OD SLJEDEĆIH SITUACIJA KOJA TE JE UZNEMIRILA?

Kada je riječ o situacijam koje su uznemirile ispitanu djecu, vidimo iz grafikona 17. da ih je više i u velikom %, pa ćemo zbog toga dati jasniji prikaz pitanja iz grafikona 17. i to:

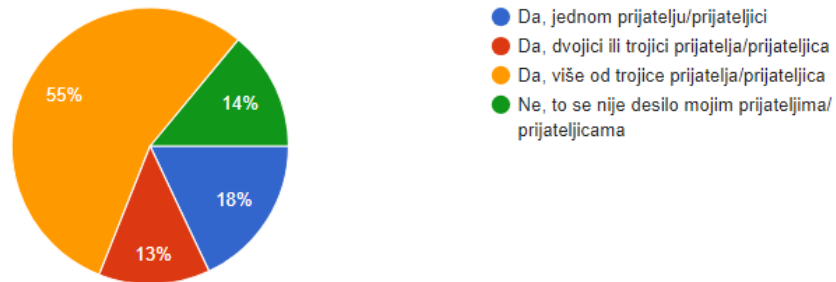
- 17.1. Neko te je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)
- 17.2. Neko te je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)
- 17.3. Neko je postavio tvoju sliku na Internet bez tvog pristanka ili te je označio/tagovao
- 17.4. Neko ti je pisao uvredljive komentare ili pisao ružno o tebi u komentarima
- 17.5. Neko ti je uputio prijetnje direktno ili kroz komentare
- 17.6. Neko ti se rugao ili ismijavao
- 17.7. Neko je napravio lažni profil pod tvojim imenom
- 17.8. Neko te je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada ti to nisi želio/la i taj snimak je slao drugima ili objavljivao
- 17.9. Neka druga situacija.

Preko 60% ispitanih učenika je izjavilo da su se desile sljedeće situacije koje su ih uznemirile i to da ih je neko izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.), da ih je neko izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.), da je neko postavio njihovu sliku na internet bez njihovog pristanka ili ih je označio/tagovao, da im je neko pisao uvredljive komentare ili pisao ružno o njima u komentarima, da im se neko rugao ili ih ismijavao, da ih je neko snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada oni to nisi željeli i taj snimak su slali drugima ili objavljivali. Vidimo da je veliki broj ispitanih učenika imao neprijatne situacije koje su ih uznemirile. Ovo je bitna tematika koja bi se morala unaprijediti kroz teme i radionice na odjeljenjskim zajednicama i Vijeću učenika.

Grafikon 18.

18. Da li je neko od tvojih prijatelja/vršnjaka bio uznemiravan na internetu na jedan od prethodno pomenutih načina? (brisanje iz prijatelja, izbacivanje iz grupe, postavljanje tvojih slika ili tagovanje bez tvog pristanka, pisanje uvredljivih komentara, prijetnje, ruganje, lažno predstavljanje, i sl.)

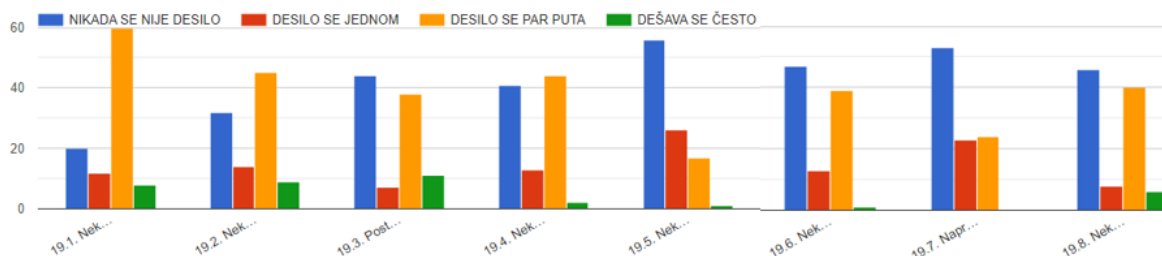
100 odgovora

Grafikon 18. opet daje alarmantne podatke, jer vidimo da se 55% ispitane djece izjasnilo da je više od troje njihovih prijatelja/vršnjaka bilo uznemiravano na internetu, 13% ispitane djece izjasnilo se da je dvoje ili troje njihovih prijatelja/vršnjaka bilo uznemiravano na internetu, 18% ispitane djece izjavilo je da je jedan njihov prijatelj bio uznemiravan na internetu. Ovo su velike brojke i izuzetno važni podaci za dalje djelovanje u zaštiti djece u cyber prostoru.

Grafikon 19.

19. DA LI SI TI IKADA NEKOME
UČINIO/LA NEKU OD
SLJEDEĆIH STVARI?

Grafikon 19. ukazuje da se navedene situacije nisu desile često, ali su se u velikom % desile par puta. Kako smo iz prethodnog grafikona mogli vidjeti koje su situacije uznemirile ispitanu djecu, tako iz ovog grafikona možemo vidjeti da iste radnje i iste situacije prave ispitanu djeca. Obzirom da je online anketni upitnik bio anoniman, možemo zaključiti da je velika većina ispitanu djece davala iskrene odgovore, jer je u ovom pitanju riječ o tome šta su oni učinili drugoj djeci. Daćemo i ovdje pitanja iz anketnog online upitnika, zbog boljeg razumijevanja i čitanja grafikona:

19.1. Nekoga si izbrisao/la iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)

19.2. Nekoga si izbacio/la iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)

19.3. Postavio/la si nečiju sliku na Internet bez njegovog/njenog pristanka ili si njega/nju označio/tagovao

19.4. Nekome si pisao/la uvrijedljive komentare

19.5. Nekome si uputio/la prijetnje

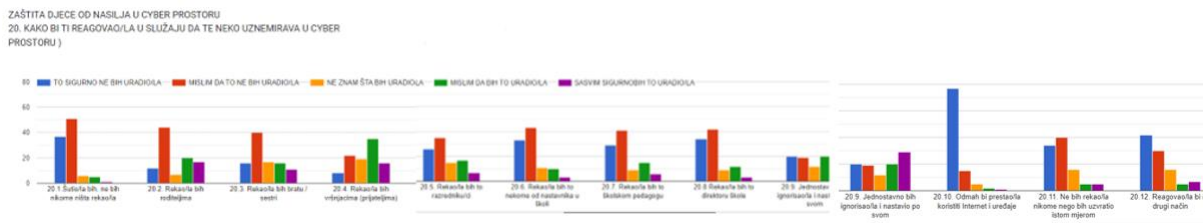
19.6. Nekome si se rugao/la, ismijavao/la ga

19.7. Napravio/la si lažni profil pod tuđim imenom

19.8. Nekoga si snimao/la mobilnim telefonom ili kamerom kada on/ona to nije želio/la i taj snimak si slao/la drugima ili objavio/la

Iako su se sve navedene siutacije izazvane od ispitanu djece desile kako navode par puta, moramo zaključiti da se s djecom mora više raditi i na polju empatije i uvažavanja drugih,

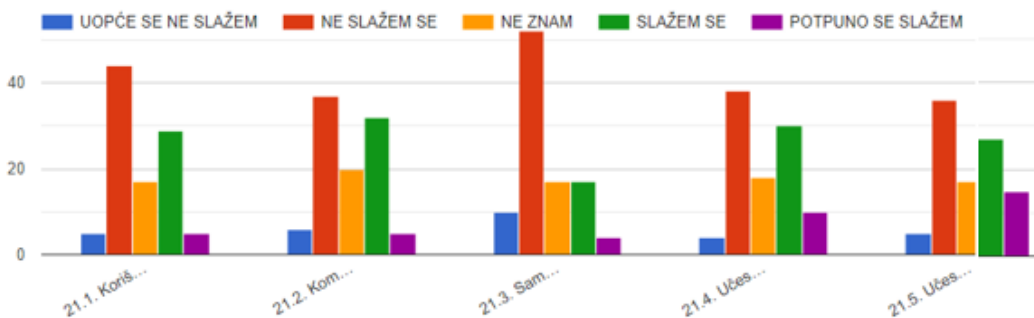
Grafikon 20.

Grafikon 20. daje prikaz odgovora na veoma bitno pitanje, a to je, kako bi ispitano dijete reagovalo u slučaju uznemiravanja u cyber prostoru. Manje od 40% ispitanе djece izjavili su da misle kako bi o uznemiravanju koje im se dogodilo rekli svojim vršnjacima (prijateljima), dok je njih 20% ispitanе djece reklo da bi jednostavno ignorisalo to uznemiravanje i nastavilo po svom. Zabrinjavajuća je činjenica da se mali % ispitanе djece izjasnio da bi problem prijavio roditeljima ili uposlenicima škole, te se evidentno i na ovom planu mora mnogo raditi kako bi se unaprijedilo uzajamno povjerenje i djeci dale bolje smjernice za postupanje u slučaju cyber uznemiravanja.

Grafikon 21.

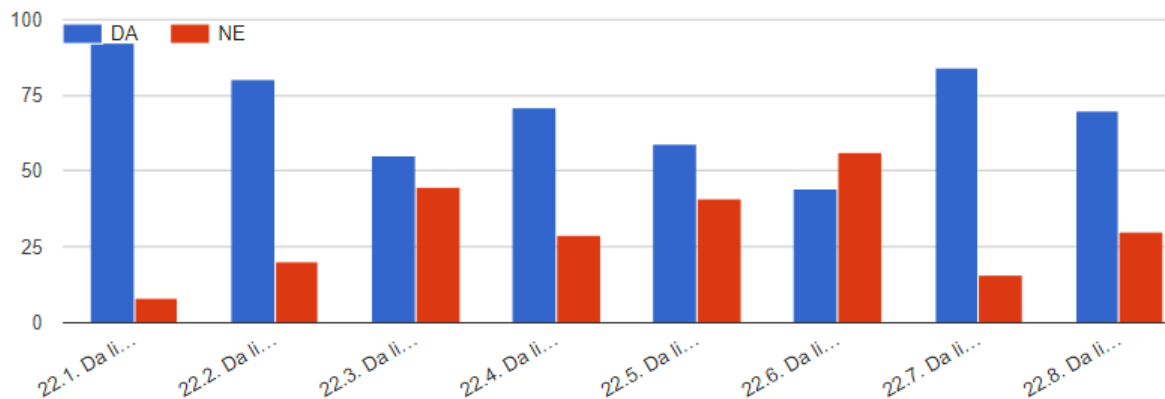
21. TVOJE MIŠLJENJE O RIZICIMA U KORIŠTENJU DRUŠTVENIH MREŽA I APLIKACIJA

Ispitana djeca se nisu složila da postoje rizici u korištenju društvenih mreža i aplikacija, što se može vidjeti iz grafikona 21. što je veliki problem. Iako su u prethodnim pitanjima ispitanа djeca dala podatke o uznemiravanju i situacijama koje su ih uznemirile, u navedenom pitanju o rizicima negiraju postojanje rizika u korištenju društvenih mreža i aplikacija. Vidimo da djeca nisu svjesna rizika, te smo mišljenja da zbog toga neće moći ni prepoznati rizike kada ih se uznemirava i koje su sve opasnosti i posljedice moguće zbog uznemiravanja.

Grafikon 22.

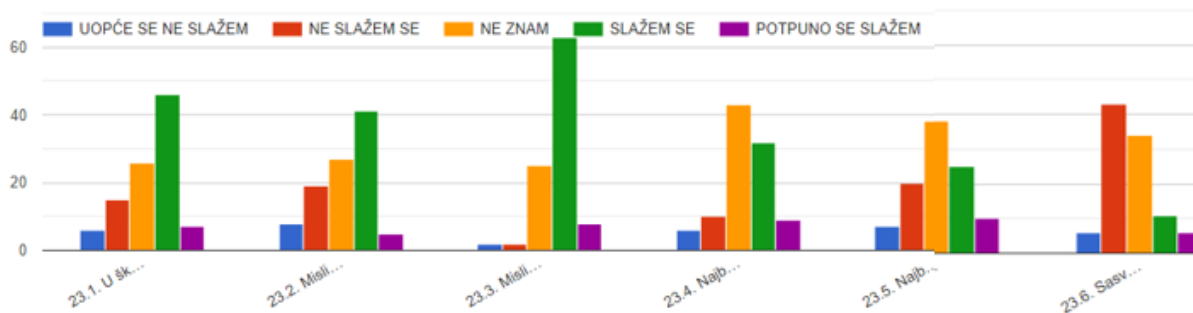
22. TVOJE VJEŠTINE KORIŠTENJA INFORMACIONO-KOMUNIKACIJSKIH
TEHNOLOGIJA (UREĐAJA)

Grafikon 23. pokazuje izjave ispitane djece o vještinama korištenja IKT uređaja. Veliki broj ispitanika se izjasnio da poznaje vještine korištenja i to 92% ispitane djece je izjavilo da zna blokirati osobu s kojom ne želi „Chat“, 80% ispitane djece je izjavilo da zna blokirati osobu na mobilnom telefonu, 55% ispitane djece je izjavilo da zna blokirati osobu od koje ne želi primati e-mail, 71% ispitane djece je izjavilo da zna podesiti privatnost profila na društvenim mrežama, 59% ispitane djece je izjavilo da zna obrisati podatke o posjećenim sajtovima na internetu, 44% ispitane djece je izjavilo da zna obrisati informacije o šifri i korisničkom imenu iz historije pretraživača, 84% ispitane djece je izjavilo da zna postaviti opciju na „Facebook-u“ ko može vidjeti objave, fotografije, prijatelje i 70% ispitane djece je izjavilo da zna pronaći informaciju na internetu o korištenju sigurnog interneta ili da riješi neki problem na internetu. Iz datog vidimo da se ispitana djeca najbolje snalaze kod blokiranja osoba za „Chat“, a najslabije u brisanju informacija o šifri i korisničkom imenu iz historije pretraživača. Odgovori dati u ovom pitanju su zadovoljavajući za ispitanu djecu, ali ih ne možemo uzeti kao objektivne odgovore, već subjektivne jer se radi o samoprocjeni znanja i umijeća djece, a što nije provjereno u stvarnom okruženju.

Grafikon 23.

23. KAKO ZAŠTITI DJECU U CYBER PROSTORU?

Iako su se ispitana djeca izjasnila u prethodnim odgovorima da ne vide rizike u korištenju interneta i u cyber prostoru, u grafikonu 23. ipak vidimo da se slažu s nekim od ponuđenih načina zaštite djece u cyber prostoru. 46% ispitane djece je mišljenja da se u školi jako malo govori o opasnostima u cyber prostoru, 41% ispitane djece se slaže da im je znanje o sigurnosti u cyber prostoru nedovoljno i da im treba dodatna edukacija o tom problemu (što je na neki način u kontradikciji s odgovorima iz prethodnog pitanja, grafikon 22.), 63% ispitane djece se slaže da bi o opasnostima u cyber prostoru trebalo učiti u školi. Vidimo da ispitana djeca žele dodatno naučiti i osposobiti se kako bi se mogli zaštititi u cyber prostoru. To nam daje i dodatnu obavezu o provođenju raznih projekata, kurseva, časova kako bi se unaprijedilo znanje o ovoj problematici i zaštitila djeca.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nakon završenog istraživanja i online anketnog upitnika, uvidom u odgovore ispitanice djece, vidimo da svi ispitanici koriste IKT i da su aktivni korisnici interneta i cyber prostora.

Velika većina ispitanika koristila je internet prije svoje devete godine, na osnovu čega možemo zaključiti da se djeca socijaliziraju i oblikuju u cyber prostoru, uz prisutne mnogobrojne opasnosti i rizike virtualnog svijeta. Iz navedenog nameće nam se pitanje kako zaštititi djecu u cyber prostoru.

Djeca često i jako dugo provode vrijeme na internetu, te posjeduju uređaje preko kojih imaju svakodnevni, neograničen i nekontrolisan pristup internetu. Često koriste mobilne uređaje, koji su vrlo praktični i multifunkcionalni, pa to povećava rizik, opasnost i predstavlja dodatni problem za kontrolu koliko, kako i gdje koriste internet. Zbog svega navedenog, mobilni telefon pruža najveće šanse da djeca spoznaju opasnosti i rizike u cyber prostoru, jer su nezaštićena, posebno što velika većina ispitanika koristi mobilni internet.

Ova studija istraživala je niz pitanja koja se odnose na djecu u cyber prostoru i njihovu bezbjednost i svjesnost opasnosti koje vrebaju u cyber prostoru. Mnoga ispitana djeca su kroz odgovore na online anketni upitnik, priznala da veoma često koriste IKT i internet, na dnevnoj razini, tačnije svakodnevno. Mnogi ispitanici su izjavili da koriste internet preko mobilnih telefona, što znači da im je internet stalno dostupan. Ispitana djeca su odgovorila da češće koriste IKT i internet za druženje i zabavu, nego za školske obaveze. Ono što je interesantno jeste da su izjavili, da od aktivnosti koje nisu vezane za školu i školske obaveze, najmanje koriste online video igrice, a najviše društvene mreže. Korištenje društvenih mreža i aplikacija je bilo sveprisutno u uzorku istraživanja. Kao što je ranije spomenuto, ispitana djeca u ovom istraživanju, izjavila su da provode jako mnogo vremena na stranicama društvenih mreža i na internetu. Količina vremena provedenog na stranicama društvenih mreža i internetu može sugerirati stvaranje navika kod djece i mladih. Ispitana djeca su pokazala da je njihov odnos sa internetom veoma raznolik i dinamičan. Iako su ispitana djeca, kroz date odgovore, pokazala da je tokom korištenja bilo i neprijatnih situacija koje su ih uznemirile, nisu isticali negativne strane korištenja interneta i nisu pokazali svijest o rizicima cyber prostora.

Ispitana djeca su kroz samoprocjenu iskazala svoje sposobnosti korištenja postavki privatnosti na internetu, društvenim mrežama, aplikacijama i IKT. Iako se radilo o interpersonalnoj procjeni,

ipak se može zaključiti da im u pojedinim segmentima manjka znanja kako bi bili u mogućnosti stvoriti si sigurno okruženje u cyber prostoru.

Online nastava, za vrijeme Covid pandemije, samo je povećala upotrebu interneta kod djece, te je korištenje IKT-a i interneta postalo svakodnevno i najčešće bez nadzora i kontrole odraslih osoba iz neporedne blizine (roditelji, nastavnici..).

Djeca posjeduju profile na skoro svim navedenim društvenim mrežama i aplikacijama, čime realni svijet i život u njemu, često, mijenjaju za virtualni život u cyber prostoru. To dovodi do većih mogućnosti da djeca dožive neprijatnosti u cyber prostoru, jer su čestim korištenjem interneta i IKT-a više izložena opasnostima i rizicima koji ih tu vrebaju. U virtualnom svijetu, bez jasnog identiteta, većeg prostora za manipulaciju i obmanu, dolazi i do veće mogućnosti da počinioci neprimjerenih djela ostanu nepoznati, a djeca kao nezaštićena i najranjivija skupina, najčešće na udaru.

Činjenica je da veliki broj ispitane djece na razne načine komunicira i stupa u neki odnos s nepoznatim osobama, što predstavlja izuzetan rizik i na čemu se mora posebno raditi. Moraju se jačati kompetencije djece, roditelja i nastavnika kako bi se osigurala bolja sigurnost djece u cyber prostoru. Prije bilo kojih konkretnih planova kojima bi se osigurale bolje kompetencije, neophodno je raditi na problemu dostupnosti interneta i IKT-a djeci, te boljeg nadzora nad korištenjem istih. S raznim programima usmjerenim na dijete i njegovu zaštitu, potrebno je raditi i s roditeljima i nastavnicima koji moraju znati na koji način osigurati zaštitu djece na internetu, ali i sami biti svjesni svih rizika i opasnosti koje vrebaju djecu u cyber prostoru.

Iako se kao izgovor za korištenje interneta često navodi online nastava ili obaveze prema školi i nastavi koje zahtijevaju korištenje interneta, iz analize online upitnika vidimo da djeca najčešće koriste IKT i internet za druženje i raznodu, a manje za školu i školske obaveze. Kroz odgovore iz anketnog upitnika, ispitane djece, vidimo da djeca na internetu najviše vremena provode u komunikaciji, preko raznih društvenih mreža i aplikacija, nekom vidu zabave, online igricama i preuzimanjem muzike ili filmova. Problem predstavlja komunikacija s nepoznatim osobama, a što je navedeno u odgovorima ispitanika, kao i susreti s nepoznatim osobama. Činjenica je da će pažnju djece pridobiti ono što im odvuče više pažnje, sadržaji koji će zaokupirati njihove misli, društvene mreže, aplikacije i igrice. Zbog toga je bitno da im društvo, odnosno roditelji, nastavnici i profesionalci kreiraju i ponude sadržaje koji će moći zadovoljiti njihovu maštu i privući njihovu pažnju, kako ne bi bili zaokupirani drugim, opasnim, sadržajima. Svako dijete teži rastu i razvoju,

te je potrebno da se s njim radi u svakom polju, pa i u polju sigurnosti i zaštite u cyber prostoru. Roditelji i okruženje na neki svoj način modeliraju i kreiraju dječje stavove i mišljenje prema društvenim pojavama koje ih okružuju, prema samom društvu, vršnjacima i njima samima. Za takvo modeliranje prije svega potrebno je znanje i razumijevanje, da bi se moglo pomoći djetetu u njegovom razvoju. Svjedoci smo brzog razvoja informacionih tehnologija i svakodnevnih noviteta u svijetu nauke i tehnologije. Taj ubrzani razvoj zahtjeva stalno praćenje i sticanje novih znanja i od strane roditelja i nastavnog kadra, kako bi se moglo pomoći djeci kroz pružanje podrške u stalnom učenju i osposobljavanju kako bi znali na koji način se mogu zaštititi u cyber prostoru, koristeći IKT i internet. Taj proces sticanja novih znanja i prenošenja je neprekidan proces i u tom dugotrajnom procesu, neophodna je podrška i samim roditeljima i nastavnom kadru da istraju, kako bi svoja znanja i umijeća mogli prenijeti djeci. Zbog toga je neophodno načiniti dugoročan strateški plan podrške i pomoći, kako djeci, tako i onima koji su uz njih i pomažu im da osnaže komunikacijske kompetencije o savremenim sredstvima, IKT i opasnostima i rizicima u virtualnom svijetu. Roditelji i nastavnici zajedno moraju naći načine, strategije i modalitete kako da djeci budu podrška u svakoj situaciji, kvalitetnom učenju i posebno u situacijama koje u sebi nose određeni rizik po djecu.

Ono što mora biti briga cijelog društva i zajednice u cjelini, jeste da se djeca zaštite od štetnih uticaja i neprihvatljivih oblika ponašanja, kako u realnom svijetu, tako i u cyber prostoru.

Naše istraživanje je potvrdilo da su sva ispitana djeca korisnici društvenih mreža i da cyber prostoru provode veliki dio vremena. Nadzor roditelja je gotovo zanemariv, kada je riječ o vremenu provedenom i načinu korištenja interneta od strane djeteta. Veliki broj ispitanice djece navodi da im roditelji ograničavaju vrijeme provedeno na IKT i internetu jer su zabrinuti zbog obaveza u školi, a ne što smatraju da je internet opasan. Također veliki broj ispitanice djece daje odgovor kako njihovi roditelji znaju malo o tome kako koriste internet. Iako su društvene mreže i internet, kada su zabavni sadržaji u pitanju, interesantniji djeci i mladima, roditelji se moraju potpuno uključiti u taj segment života djeteta, jer je svakom roditelju u interesu da djetetu pruži punu podršku i educira ga kako da se ponaša u cyber prostoru, kako da se zaštiti i sigurno koristi IKT i internet. Također je neophodno praćenje djece od strane roditelja, o tome šta zaokuplja njihovu pažnju, čime se bave na internetu i ko su im prijatelji u virtualnom svijetu, jer su to osobe s kojima češće dijele svoj život i intimu, nego sa osobama ih njihovog bliskog okruženja. Samo prateći online navike svoje djece u cyber prostoru, roditelji mogu imati uvid u to da li su njihova

djeca i u kojoj mjeri sigurna ili ne, uz svakodnevno podučavanje djece o sigurnosti, ali i mnogim rizicima na internetu i korištenju IKT-a. Uz sve navedeno, neophodno je djecu odgajati i usmjeravati ka njima primjerenim i prikladnim internet sadržajima i stranicama, pravilnom ponašanju i komunikaciji na internetu i cyber prostoru uopće. Samo na taj način moguće je djecu usmjeravati da postanu sigurni i odgovorni korisnici IKT i interneta.

Veliki broj djece navodi da dijele svoje lične podatke na internetu, od slika, preko liste prijatelja, pa do onoga što im se sviđa, sportova kojima se bave, muzike koju slušaju i mjesta koja posjećuju. Sve su to bitni podaci za osobe koje žele da naude djeci i ugroze njihovu sigurnost i predstavljaju konkretan rizik. Vidimo da djeca često dobijaju poruke od nepoznatih osoba, ali isto tako i sami šalju poruke nepoznatim osobama. Veliki broj ispitanika je potvrdio da komunicira s nepoznatim osobama, dok je dio ispitanice djece rekao i da su pristali da se vide s nepoznatim osobama. Naše istraživanje nam je pokazalo da su djeca bila izložena i direktnom i indirektnom cyber uznemiravanju. Ispitana djeca su potvrdila da je učestalost prijatnji prisutna preko IKT-a i internet komunikaciji. Nekada je to slučaj jednostrane i jednokratne komunikacije, a nekada se komunikacija ponavlja i traje. Vidjeli smo da su i ispitana djeca bila u situacijama ne samo da dobiju poruke ili prijatnje, već da i sami budu oni koji šalju poruke ili prijatnje. Od toga da li dijete zna ko je iza poruke ili prijatnje, zavisi i stepen uznemirenosti djeteta, ali i reakcija kome se i kako obratiti za pomoć. Veći problem nastaje kada se u prijatnje uključi više osoba ili kada su djetetu oni koji upućuju prijatnje nepoznate osobe, što kod djeteta stvara još veću napetost i dodatno uznemiruje i plaši, što i jeste glavni cilj zlostavljača. Ako prijatnje ili neprimjerene poruke, sadržaji i uznemiravanje duže traju, to metode uznemiravanja i nasilja postaju sve opasnije, pa je dijete u sve većoj opasnosti i sve težoj situaciji.

Objavljivanje osobnih podataka ili lažno predstavljanje na internetu treba shvatiti vrlo ozbiljno, jer smo mišljenja da ispitana djeca iz našeg istraživanja nisu svjesna te činjenice i posljedica koje mogu iz toga nastati.

Iako su djeca mišljenja da se mogu zaštititi na internetu i da su sposobna sama se nositi s opasnostima koje ih vrebaju, kroz odgovore iz online anketnog upitnika, vidimo da su njihove kompetencije djelimično ograničene što predstavlja dodatni problem i izazov koji se postavlja pred društvo. Prije svega, hitno se mora reagovati po pitanju vještina koje djeca moraju imati kako bi se mogla zaštititi u cyber prostoru, kako bi bila manje ranjiva skupina nego što su to sada. Problem predstavlja neznanje, bilo da se radi o blokiranju neke osobe za slanje poruka ili poziva na

društvenim mrežama, mobilnom telefonu ili mail-u. Sva djeca anketirana u ovom istraživanju, navela su da koriste društvene mreže i aplikacije, ali svako anketirano dijete ne zna promijeniti podešavanja privatnosti profila i ne zna kako da nađe korisne savjete kako sigurno koristiti internet i IKT. Naše istraživanje ukazuje na veliki problem, koji je veoma bitan, a to je da veliki broj ispitanе djece nakon neprijatnog iskustva u cyber prostoru ne prijavljuje to roditeljima ili uposlenicima u školi, već najčešće vršnjacima ili što je još opasnije, ne prijavljuje nikome već se ponaša kao da se ništa nije desilo i nastavlja sve kao i prije. Upravo to negiranje problema, odnosno neke neprimjerene i neprijatne situacije dovodi djecu u još rizičniji položaj, gdje postaju najranjivija kategorija u cyber prostoru za razne neprimjerenje radnje i maltretiranja. Ono što je činjenica, jeste da se djeci danas ni na koji način ne može zabraniti korištenje IKT-a, društvenih mreža, aplikacija i interneta, jer su jednostavno u svijetu koji na taj način funkcionira i preko čega se odvija cijeli proces socijalizacije, ali se od ranog djetinjstva mora naći način kako ih zaštititi i osposobiti da mogu koristiti IKT i internet na siguran način. Kako se predmet izučavanja informatike spustio u niže razrede osnovne škole, neophodno je napraviti kroz kurikularnu reformu takve nastavne planove i programe koji će u sebi sadržavati praktične načine zaštite djece u cyber prostoru. Kroz te nastavne planove i programe, djeca se moraju osposobiti da znaju kako se na siguran način mogu koristiti napredne informacione tehnologije. To prije svega znači da djeca od prvog dana upotrebe IKT-a i interneta moraju imati punu podršku i pomoć svojih roditelja ili staratelja, kao i da od prvih dana u školi moraju svakodnevno imati podršku učitelja i nastavnika, koji će im biti na raspolaganju za sve neophodne i važne informacije vezane za sigurno korištenje interneta i IKT-a i zaštitu djece u cyber prostoru, te kada i kako moraju reagovati na neprimjerena ponašanja u virtualnom svijetu. Zbog svega navedenog, veoma je značajno da se pitanje zaštite djece u cyber prostoru posmatra kao bitan problem cijelog društva u cjelini, te se na taj način mora i rješavati uključivanjem svih subjekata društva. Taj problem mora biti dio opšteg odgoja i obrazovanja djeteta, te se kao takav mora i rješavati kroz sve mjerodavne institucije. Najvažnija karika u rješavanju ovog problema su roditelji i nastavnici s kojima djeca moraju raditi na sticanju znanja i vještina sigurnog korištenja interneta i zaštite djece u cyber prostoru, ali i izgradnja povjerljivog odnosa između njih, kako bi se svako dijete moglo obratiti za pomoć kod doživljenih neprijatnih situacija u cyber prostoru.

Svjesni smo činjenice da se može i mora mnogo toga uraditi, jer samo ako se na pozitivan i odgovarajući način iskoristi i učini da IKT i internet budu univerzalno dostupni, onda postojeća i ona koja tek dolazi digitalna tehnologija može biti velika

prekretnica za svu djecu, posebno za onu djecu koja nisu u prvom planu, bez obzira na uzroke njihovog stanja. Iako živimo u modernom dobu, gdje cvjetaju nauka i tehnologija, postoji još veoma mnogo djece koja su zanemarena, zbog siromaštva, zbog toga što žive u ratom porušenim područjima, zbog svoje rase ili etničke pripadnosti, invaliditeta, djeca migranti ili romska djeca. Ova djeca nemaju prilike kao sva druga djeca da se osposobe u korištenju IKT i interneta. Mora se učiniti sve da se i da zanemarena djeca mogu osjećati jednako, osposobljavajući se i osnažujući i kada je riječ o korištenju IKT i interneta i zaštiti i korištenju sigurnog interneta. To se može postići samo povezujući svu djecu sa svijetom koji je prepun prilika i poučavajući svu djecu vještinama potrebnim za uspjeh u digitalnom svijetu i cyber prostoru. Zanemarena djeca mogu biti još rizičnija skupina u odnosu na ostalu djecu, kada je riječ o opasnostima i rizicima na internetu, jer su zanemarena djeca toliko ranjiva kategorija djece, da bi zbog te ranjivosti mogla postati još podložnija eksploataciji, zlostavljanju pa čak i trgovanju ljudima (posebno romska ženska djeca), kao osnovnim prijetnjama njihovoj dobrobiti.

U našem istraživanju, kroz online upitnik nismo vidjeli da se neko dijete izjasnilo da nema ili da ne koristi neki od IKT uređaja, ali to svakako ne znači da takve djece nema i o njima se mora brinuti cijelo društvo. Ne smijemo dopustiti da se i u polju cyber prostora i digitalnih tehnologija stvore nove podjele među djecom koje neće omogućiti zanemarenoj djeci da daju svoj maksimum, nego ih čak mogu spriječiti da ispune svoj potencijal. Zbog svega navedenoga, moramo kao društvo, djelovati vrlo brzo i odlučno, kako bismo bili u savremenim svjetskim tokovima i išli u korak s brzim promjenama.

Samo zajedničkim naporima i upornim djelovanjem s ciljem zaštite djece u cyber prostoru, mogu se očekivati i pozitivni rezultati.

LITERATURA

Bašić, J., 2009. *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.

Cambridge Dictionary, 2021. *Cambridge Dictionary*. [Na mreži]
Available at: <https://dictionary.cambridge.org/>
[Poslednji pristup 03 11 2022].

Chawki, M., 2005. *A Critical Look at the Regulation of Cybercrime: A Comparative Analysis with Suggestions for Legal Policy (2005)*. [Na mreži]
Available at: <http://www.droit-tic.com/pdf/chawki4.pdf>

Clough, J., 2010. . *Principles of Cybercrime*, New York: Cambridge University Press.

Davis, K. & James, C., 2013. *Tweens' conceptions of privacy online: implications for educators*. [Na mreži]
Available at: <https://doi.org/10.1080/17439884.2012.658404>

DUGA, 2019. *Sigurnost djece u virtualnom okruženju - Priručnik za nastavnike*, Sarajevo: Udruženje „Društvo ujedinjenih građanskih akcija“.

ENISA, 2011. *Virtualno zlostavljanje i vrbovanje na internetu: pomoć u zaštiti protiv rizika*. s.l., ENISA, Evropska mreža i Agencija za sigurnost informacija.

FOSI, Family Online Safety Institute's, 2021. *Professional Edition of the Global Resource and Information Directory (GRID)*. [Na mreži]
Available at: <http://www.fosigrid.org/family-online-safety/conduct/sexting>

FOSI, Family Online Safety Institute's, 2021. *Professional Edition of the Global Resource and Information Directory (GRID)*. [Na mreži]
Available at: <http://www.fosigrid.org/family-online-safety/conduct/cyberbullying>

Hinduja, S. & Patchin, J. W., 2015. *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Hrvatska enciklopedija, 2021. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. [Na mreži]
Available at: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40439>

ITU, International Telecommunication Union, Ombudsmen BiH, 2020. *Smjernice za kreatore politika o zaštiti djece na internetu*. s.l.: ITUPublications.

ITU, Međunarodna unija za telekomunikacije, 2020. *Smjernice za kreatore politika o zaštiti djece na internetu*, s.l.: ITUPublications.

ITU, Međunarodne telekomunikacione unije, 2020. *Smjernice za roditelje i edukatore u pogledu bezbjednosti djece na internetu*, Ženeva: s.n.

- ITU, 2019. *Measuring digital development. Facts and figures 2019.*. [Na mreži]
Available at: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2019.pdf>.
[Poslednji pristup 10 05 2023].
- ITU, 2020. *Global Cybersecurity Agenda (GCA)*. [Na mreži]
Available at: <https://www.itu.int/en/action/cybersecurity/Pages/gca>
[Poslednji pristup 15 12 2022].
- Klaić, B., 1972. *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora.
- Li, W., O'Brien, J. E., Snyder, S. M. i Howard, M. O., 2015. Characteristics of Internet Addiction/Pathological Internet Use in U.S. University Students: A Qualitative-Method Investigation. *PLoS ONE*, 10(2):e0117372. doi:10.1371/journal.pone.0117372.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. & Ólafsson, K., 2011. *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full findings, EU Kids Online*, London: European Community Safer Internet Plus Programme and Sonia Livingstone.
- MOKS, 2021. *Sigurnost u digitalnom okruženju*. [Na mreži]
Available at: <https://mo.ks.gov.ba/sigurnost-u-digitalnom-okruzenju>
- MOKS, 2021. *Sigurnost u digitalnom okruženju*. [Na mreži]
Available at: <https://mon.ks.gov.ba/aktualno/novosti/sigurnost-djece-u-digitalnom-okruzenju-i-instrukcija-ministarstva-za-odgoj-i-obrazovanje>
- MOKS, 2023. *Sigurnost i zaštita učenika*. [Na mreži]
Available at: <https://mo.ks.gov.ba/sigurnost-u-digitalnom-okruzenju>
- MUP KS, 2022. <https://mup.ks.gov.ba>. [Na mreži]
Available at: <https://mup.ks.gov.ba/kampanja/zastitimo-se-od-cyber-kriminala>
[Poslednji pristup 20 10 2022].
- MUP KS, 2022. mup.ks.gov.ba. [Na mreži]
Available at: <https://mup.ks.gov.ba/aktuelno/obavjestenja/prevencija-iskoristavanja-i-zlostavljanja-djece-u-digitalnom-okruzenju>
- MUP KS, 2022. mup.ks.gov.ba. [Na mreži]
Available at: <https://mup.ks.gov.ba/aktuelno/obavjestenja/aktivnosti-i-djelovanje-policije-u-zajednici-od-pocetka-2020-godine>;
- MUP KS, 2022. mup.ks.gov.ba. [Na mreži]
Available at: <https://mup.ks.gov.ba/aktuelno/obavjestenja/zapocela-realizacija-kampanje-razmislite-prije-nego-podijelite>
- Muratbegović E., Vujović S., 2016. *PONAŠANJE I NAVIKE DJECE NA INTERNETU: stavovi djece, roditelja i nastavnika informatike*, Sarajevo: Save the Children in North West Balkans.
- Muratbegović, Hasanović, Zečević, Rizvo, Efendić, 2017. *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Međunarodni forum solidarnosti - EMMAUS.

Odluka PS BiH br. 274/06 , 2006. *ODLUKA O RATIFIKACIJI KONVENCIJE O KIBERNETIČKOM KRIMINALU*. Sarajevo, "Službeni glasnik BiH".

OSCE, 2019. *Smjernice za strateški okvir cyber sigurnosti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: OSCE.

RAK, 2021. *Regulatorna agencija za komunikacije BiH*. [Na mreži]
Available at: <https://rak.ba/hr/news/9679>

Save the Children, UNICEF i Međunarodni forum solidarnosti – EMMAUS, 2016. *Zaštita djece od seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja – Terminologija i semantika*, Sarajevo: Save the Children in North West Balkans.

Save the Children, 2013. *Eksploatacija djece na internetu*, s.l.: Save the Children.

Taylor M, Quayle E, 2003. *Child Pornography: An Internet Crime*, s.l.: s.n.

Termiz, D., 2003. *Metodologija društvenih nauka*. s.l.:TKD" Šahinpašić".

UNESCO, 2015. *World Trends In Freedom of Expression and Media Development: Special Digital Focus 2015*, s.l.: UNESCO.

UNICEF, 2022. www.unicef.org/croatia/price/cyberbullying. [Na mreži]
Available at: <https://www.unicef.org/croatia/price/cyberbullying-kako-ga-sprije%C4%8Diti>

Vejmelka, L., Strabić, N. & Jazvo, M., 2017. Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata. *Društvena istraživanja*, pp. 26 (1), 59 - 78..

Velki, T., Šolić, K., Gorjanac, V. & Nenadić, K., 2017. *Empirical study on the risky behavior and security awareness among secondary school pupils - validation and preliminary results*. [Na mreži].

Willard, N. E., 2007. *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress..* Champaign, IL: Reaserch Press.

Yar, M., 2006. . *Cybercrime and Society*, <https://epdf.tips/cybercrime-and-society.html>. [Na mreži]
Available at: <https://epdf.tips/cybercrime-and-society.html>

Young, K. S. & de Abreu, C. N., 2011. *Internet addiction: A handbook and guide to evaluation and treatment*. New York: John Wiley & Sons, Inc.

PRILOZI

Istraživanje o temi Djeca u cyber prostoru – stanje i perspektive

Ovaj anketni upitnik ima za cilj da nam da jasniju sliku o djeci u cyber prostoru (zamišljeni, virtualni prostor u kome se vrši komunikacija, najčešće putem računara, mobilnih, tableta, preko Interneta).

Upitnik ispunjavaj iskreno i opušteno, jer je to tvoje mišljenje i nema tačnih i netačnih odgovora. Upitnik je anoniman, što znači da ne upisuješ svoje ime. Tvoji odgovori će nam pomoći da naučimo više o rizicima i prijetnjama u cyber prostoru, kako bi mogli zaštititi djecu na Internetu. Mnogo ti hvala na suradnji!

Djeca u cyber prostoru – stanje i perspektive

OSNOVNI PODACI

1. Kojeg si spola? (samo jedan odgovor)
 - Muško
 - Žensko
2. Koliko imaš godina? _____ (upiši broj navršenih godina života)
3. Koji si razred? (samo jedan odgovor)
 - IV razred osnovne škole
 - V razred osnovne škole
 - VI razred osnovne škole
 - VII razred osnovne škole
 - VIII razred osnovne škole
 - IX razred osnovne škole
 - I razred srednje škole
 - II razred srednje škole
 - III razred srednje škole

DOSTUPNOST INFORMACIONO-KOMUNIKACIJSKE TEHNOLOGIJE I INTERNETA

4. Da li znaš da koristiš računar (PC ili laptop)? (zaokruži samo jedan odgovor)
 1. Da
 2. Ne

5. Da li imaš i koristiš informaciono-komunikacijske tehnologije (uređaje) i koje? (Zaokruži „1“ ako koristiš ili zaokruži „2“ ako ne koristiš ispod navedene uređaje)	DA	NE
5.1. Da li imaš i koristiš PC, kućni računar?	1	2
5.2. Da li imaš i koristiš laptop?	1	2
5.3. Da li imaš i koristiš mobilni telefon?	1	2

5.4. Da li imaš i koristiš tablet?	1	2
5.5. Navedi druge tehnološke uređaje koje imaš i koristiš: _____ (upiši)		
6. Da li možeš slobodno koristiti Internet ...? (Zaokruži „1“ ako imaš ili „2“ ako nemaš pristup Internetu na ispod ponuđenim mjestima)	DA	NE
6.1. ...kod kuće?	1	2
6.2. ...u školi?	1	2
6.3. ...kod prijatelja?	1	2
6.4. ...u kafiću?	1	2
6.5. ...imam mobilni Internet.	1	2
6.6. Upiši neki drugi način ili mjesto gdje imaš i koristiš Internet: _____ (upiši)		

7. Koji od informaciono-komunikacijskih uređaja koristiš da bi pristupio/la Internetu? (možeš označiti više odgovora, stavi x)

- Ne pristupam Internetu
 PC, kućni računar
 Laptop
 Mobilni telefon
 Tablet
 Ostalo: _____ (upiši).

KORIŠTENJE INTERNETA

8. KOLIKO ČESTO KORISTIŠ NAVEDENE STRANICE I APLIKACIJE? (odaberi odgovor na skali od 1-4)	NIKADA	PONEKAD U MJESECU	PAR PUTA U SEDMICI	SVAKI DAN
8.1. Viber	1	2	3	4
8.2. Twitter	1	2	3	4
8.3. Facebook	1	2	3	4
8.4. WhatsApp	1	2	3	4
8.5. Youtube	1	2	3	4
8.6. Vine	1	2	3	4
8.7. Instagram	1	2	3	4
8.8. Snapchat	1	2	3	4
8.9. Wikipedia	1	2	3	4
8.10. Google	1	2	3	4
8.11. Amazon	1	2	3	4
8.12. TikTok	1	2	3	4

8.13.	Skype	1	2	3	4
8.14.	Gmail	1	2	3	4
8.15.	Yahoo	1	2	3	4
8.16.	Upiši druge stranice i aplikacije koje koristiš	1	2	3	4
9. NA KOJIM DRUŠTVENIM MREŽAMA ILI APLIKACIJAMA IMAS SVOJ LIČNI RAČUN/PROFIL? (odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažeš sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažeš sa tvrdnjom)				DA	NE
9.1. Da li imaš Twitter profil?				1	2
9.2. Da li imaš Facebook profil?				1	2
9.3. Da li imaš YOUTUBE profil?				1	2
9.4. Da li imaš Google profil?				1	2
9.5. Da li imaš TikTok profil?				1	2
9.6. Da li imaš INSTAGRAM profil?				1	2

10. Sa koliko godina si počeo/la samostalno koristiti Internet?
_____ (upiši koliko si godina tada imao/la).

11. Koliko često pristupaš Internetu? (samo jedan odgovor, stavi x)

- Ne pristupam Internetu
 Svakodnevno
 Par puta sedmično
 Jednom sedmično
 Jedanput mjesečno i rjeđe

12. SA KOJOM SVRHOM (ZBOG ČEGA) KORIŠTIŠ INTERNET/UREĐAJE? (odaberi odgovor na skali od 1-3)	NIKADA	PONEKAD	ČESTO
12.1. Tražim zanimljive sadržaje, vijesti..	1	2	2
12.2. Dopisujem se sa prijateljima	1	2	2
12.3. Preuzimam filmove, muziku i druge sadržaje	1	2	2
12.4. Igram online igrice	1	2	2
12.5. Pretražujem sadržaje koji mi trebaju u školi	1	2	2
12.6. Posjećujem stranice koje nisu primjerene mom uzrastu	1	2	2
12.7. Snimam za TikTok	1	2	2
12.8. Pišem vlastiti Blog	1	2	2
12.9. Snimam za YOUTUBE	1	2	2
12.10. Kupujem online	1	2	2

RODITELJI I NADZOR NAD PRISTUPOM DJECE NA INTERNETU

13. Da li tvoji roditelji/staratelji znaju kako i kada koristiš Internet? (samo jedan odgovor)

- Ne pristupam Internetu
- Ne znaju ništa o tome
- Znaju ponešto o tome
- Znaju sve

14. Da li ti roditelji/staratelji određuju koliko vremena možeš biti i šta raditi na Internetu?

- Ako je odgovor DA, iz kojeg razloga ti određuju (možeš označiti više odgovora)

- Zbog obaveza u školi
- Jer smatraju da je Internet opasan
- Ostalo _____ (dopiši drugi razlog)

- Ako je odgovor NE, iz kojeg razloga ti ne određuju (možeš označiti više odgovora)

- Ne znaju da imam profil/e, ili ih ne zanima
- Mišljenja su da da bolje i brže učim preko Interneta,
- Ne znaju kako da mi zabrane
- Ostalo _____ (dopiši drugi razlog)

RIZICI I OPASNOSTI ZA DJECU U CYBER PROSTORU

15. ŠTA DRUGE OSOBE MOGU VIDJETI I SAZNATI O TEBI NA DRUŠTVENIM MREŽAMA I APLIKACIJAMA (Facebook, Twitter, Google, Youtube, Instagram, TikTok i dr.)? (odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažeš sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažeš sa tvrdnjom)	DA	NE
15.1. Mogu vidjeti moje ime i prezime	1	2
15.2. Datum mog rođenja	1	2
15.3. Moju adresu stanovanja	1	2
15.4. Naziv škole u koju idem	1	2
15.5. Vidjeti moje slike	1	2
15.6. Vidjeti slike moje porodice ili mojih prijatelja	1	2
15.7. Moj „status“	1	2
15.8. Grupe koje pratim	1	2
15.9. Listu mojih prijatelja	1	2
15.10. Šta mi se sviđa i šta me zanima	1	2
15.11. Mjesta koja posjećujem	1	2
15.12. Sport kojim se bavim	1	2

15.13.	Muziku koju slušam	1	2
15.14.	Ostalo (dopisati)_____	1	2

16. TVOJE AKTIVNOSTI NA INTERNETU? (odaberi odgovor na skali od 1-4)	NIKADA SE NIJE DESILO	DESILO SE JEDNOM	DESILO SE DVA, TRI PUTA	DEŠAVA SE ČESTO
16.1. Da li si ikada davao/la svoje lične podatke (adresu, fotografiju, ili nešto treće) putem Interneta, ljudima koje nikada nisi uživo sreo/la?	1	2	3	4
16.2. Da li si ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama dobio/la poruke od nepoznatih osoba?	1	2	3	4
16.3. Da li si ti ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama poslao/la poruku nepoznatoj osobi?	1	2	3	4
16.4. Da li si ikada odgovarao/la na poruke nepoznatih osoba koje hoće da komuniciraju s tobom?	1	2	3	4
16.5. Da li si na društvenim mrežama ili aplikacijama ikada prihvatio/la za prijatelja osobu koju nisi nikada ranije sreo/la?	1	2	3	4
16.6. Da li si se na društvenim mrežama ili aplikacijama ikada duže dopisivao/la sa osobama koje ne poznaješ?	1	2	3	4
16.7. Da li si ikada pristao/la na sastanke u stvarnom svijetu sa osobama koje si upoznao/la preko Interneta, a ne poznaješ ih inače?	1	2	3	4
16.8. Da li si se ikada na Internetu predstavljao/la kao neka druga osoba (drugog uzrasta, spola, interesovanja...) ?	1	2	3	4
16.9. Da li si ikada stavljao/la na Internet nečije slike bez da si pitao tu osobu?	1	2	3	4
16.10. Da li si ikada na društvenim mrežama ili aplikacijama komentarisao/la nekoga (njegove/njene slike i slično) tako da ga možeš uvrijediti?	1	2	3	4

16.11. Da li si ikada otvarao/la profil na društvenim mrežama ili aplikacijama na ime neke druge osobe bez njegovog/njenog znanja?	1	2	3	4

17. DA LI TI SE DESILA NEKA OD SLJEDEĆIH SITUACIJA KOJA TE JE UZNEMIRILA? (odaberi odgovor 1 za „DA“ ili 2 za „NE“)		DA	NE	Za svako „DA“, odgovori na sljedeća pitanja:
17.1.	Neko te je izbrisao iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 1. Vršnjak poznanik 2. Odrasla osoba koju poznajem 3. Osoba koju ne poznajem
17.2.	Neko te je izbacio iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 4. Vršnjak poznanik 5. Odrasla osoba koju poznajem 6. Osoba koju ne poznajem
17.3.	Neko je postavio tvoju sliku na Internet bez tvog pristanka ili te je označio/tagovao	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 7. Vršnjak poznanik 8. Odrasla osoba koju poznajem 9. Osoba koju ne poznajem
17.4.	Neko ti je pisao uvredljive komentare ili pisao ružno o tebi u komentarima	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 10. Vršnjak poznanik 11. Odrasla osoba koju poznajem 12. Osoba koju ne poznajem
17.5.	Neko ti je uputio prijetnje direktno ili kroz komentare	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 13. Vršnjak poznanik 14. Odrasla osoba koju poznajem 15. Osoba koju ne poznajem
17.6.	Neko ti se rugao ili ismijavao	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 16. Vršnjak poznanik 17. Odrasla osoba koju poznajem 18. Osoba koju ne poznajem
17.7.	Neko je napravio lažni profil pod tvojim imenom	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 19. Vršnjak poznanik 20. Odrasla osoba koju poznajem 21. Osoba koju ne poznaje
17.8.	Neko te je snimao mobilnim telefonom ili kamerom kada ti to nisi želio/la i taj snimak je slao drugima ili objavljivao	1	2	a) Koliko puta se to desilo? _____ b) Ko je to uradio? 22. Vršnjak poznanik 23. Odrasla osoba koju poznajem 24. Osoba koju ne poznaje
17.9. Upiši bilo koju drugu situaciju koja te je uznemirila na Internetu ili korištenjem nekog uređaja _____				

18. Da li je neko od tvojih prijatelja/vršnjaka bio uznemiravan na internetu na jedan od prethodno pomenutih načina? (brisanje iz prijatelja, izbacivanje iz grupe, postavljanje tvojih slika ili tagovanje bez tvog pristanka, pisanje uvredljivih komentara, prijetnje, ruganje, lažno predstavljanje, i sl.)

- Da, jednom prijatelju/prijateljici
 Da, dvojici ili trojici prijatelja/prijateljica
 Da, više od trojice prijatelja/prijateljica
 Ne, to se nije desilo mojim prijateljima/prijateljicama

19. DA LI SI TI IKADA NEKOME UČINIO/LA NEKU OD SLJEDEĆIH STVARI? (odaberi odgovor na skali od 1-4)	NIKADA SE NIJE DESILO	DESILO SE JEDNOM	DESILO SE PAR PUTA	DEŠAVA SE ČESTO
19.1. Nekoga si izbrisao/la iz prijatelja na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	3	4
19.2. Nekoga si izbacio/la iz grupe na nekoj društvenoj mreži (Facebook, Twitter, i dr.)	1	2	3	4
19.3. Postavio/la si nečiju sliku na Internet bez njegovog/njenog pristanka ili si njega/nju označio/tagovao	1	2	3	4
19.4. Nekome si pisao/la uvrijedljive komentare	1	2	3	4
19.5. Nekome si uputio/la prijetnje	1	2	3	4
19.6. Nekome si se rugao/la, ismijavao/la ga	1	2	3	4
19.7. Napravio/la si lažni profil pod tuđim imenom	1	2	3	4
19.8. Nekoga si snimao/la mobilnim telefonom ili kamerom kada on/ona to nije želio/la i taj snimak si slao/la drugima ili objavio/la	1	2	3	4

ZAŠTITA DJECE OD NASILJA U CYBER PROSTORU

20. KAKO BI TI REAGOVAO/LA U SLUŽAJU DA TE NEKO UZNEMIRAVA U CYBER PROSTORU (odaberi odgovor na skali od 1-5)	TO SIGURNO NE BIH URADIO	MISLIM DA TO NE BIH URADIO	NE ZNAM ŠTA BIH URADIO	MISLIM DA BIH TO URADIO	SASVIM SIGURNO BIH TO URADIO
20.1. Šutio/la bih, ne bih nikome ništa rekao/la	1	2	3	4	5
20.2. Rekao/la bih roditeljima	1	2	3	4	5
20.3. Rekao/la bih bratu /sestri	1	2	3	4	5
20.4. Rekao/la bih vršnjacima (prijateljima)	1	2	3	4	5
20.5. Rekao/la bih to razredniku/ci	1	2	3	4	5
20.6. Rekao/la bih to nekome od nastavnika u školi	1	2	3	4	5
20.7. Rekao/la bih to školskom pedagogu	1	2	3	4	5
20.8. Rekao/la bih to direktoru škole	1	2	3	4	5
20.9. Jednostavno bih ignorisao/la i nastavio po svom	1	2	3	4	5
20.10. Odmah bi prestao/la koristiti Internet i uređaje	1	2	3	4	5
20.11. Ne bih rekao/la nikome nego bih uzvratio istom mjerom	1	2	3	4	5
20.12. Reagovao/la bi na drugi način					

(dopisati) _____

21. TVOJE MIŠLJENJE O RIZICIMA U KORIŠTENJU DRUŠTVENIH MREŽA I APLIKACIJA (odaberi odgovor na skali od 1-5)	UOPĆE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	NE ZNAM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
21.1. Korištenje društvenih mreža (Facebook, Twitter, i dr.) i aplikacija (Viber, WhatsApp, i dr.) od strane djece je rizično	1	2	3	4	5
21.2. Komunikacija putem društvenih mreža i aplikacija je rizična za djecu	1	2	3	4	5
21.3. Samostalno korištenje e-maila je rizično za djecu	1	2	3	4	5
21.4. Učestvovanje na različitim online FORUM-ima je rizično za djecu	1	2	3	4	5
21.5. Učestvovanje u komentaranju pojedinih „postova“ je rizično za djecu	1	2	3	4	5

22. TVOJE VJEŠTINE KORIŠTENJA INFORMACIONO-KOMUNIKACIJSKIH TEHNOLOGIJA (UREĐAJA) (odaberi odgovor „1“ ukoliko se slažeš sa tvrdnjom ili „2“ ukoliko se ne slažeš sa tvrdnjom)	DA	NE
22.1. Da li znaš da blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na „Chat“ (Facebook, Skype, Twitter ...) ?	1	2
22.2. Da li znaš da blokiraš osobu s kojom ne želiš da pričaš na mobilnom telefonu (SMS, POZIVI, VIBER, WhatsApp ...) ?	1	2
22.3. Da li znaš da blokiraš osobu od koje ne želiš da dobijaš e-mail?	1	2
22.4. Da li znaš da promijeniš podešavanja privatnosti profila na društvenim mrežama i aplikacijama?	1	2
22.5. Da li znaš da obrišeš podatke koje si sajtove posjećivao/la na Internetu?	1	2
22.6. Da li znaš da obrišeš informaciju o šifri i korisničkom imenu iz historije pretraživača?	1	2

22.7. Da li znaš postaviti opciju na „Facebook-u“ ko sve može vidjeti tvoje objave, fotografije, prijatelje?	1	2
22.8. Da li znaš pronaći informaciju na Internetu o tome, kako da koristiš sigurni Internet ili da riješiš neki problem koji imaš na Internetu?	1	2

23. KAKO ZAŠTITI DJECU U CYBER PROSTORU? (odaberi odgovor na skali od 1-4)	UOPĆE SE NE SLAŽEM	NE SLAŽEM SE	NE ZNAM	SLAŽEM SE	POTPUNO SE SLAŽEM
23.1. U školi jako malo govorimo o opasnostima u cyber prostoru	1	2	3	4	5
23.2. Mislim da je moje znanje o sigurnosti u cyber prostoru nedovoljno i treba mi dodatna edukacija o tom problemu	1	2	3	4	5
23.3. Mislim da bi o opasnostima u cyber prostoru trebalo učiti na nastavi, u školi	1	2	3	4	5
23.4. Najbolje bi bilo da nam o ovoj temi govori razrednik/ca	1	2	3	4	5
23.5. Najbolje bi bilo da nam o ovoj temi govori nastavnik Informatike ili pedagog	1	2	3	4	5
23.6. Sasvim je dovoljno da nam o tome govore naši roditelji	1	2	3	4	5